

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

Магістерська робота

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-
ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала:

Гараніна Людмила Сергіївна

магістрантка спеціальності

012 Дошкільна освіта

ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту

« » листопада 2025 р.

Науковий керівник:

к.п.н. С.А. Тітаренко

Завідувач кафедри

_____ Л.П. Загородня

Дата захисту: « » грудня 2025 р.

Оцінка _____

Підпис членів ЕК:

Глухів - 2025

Анотація

Гараніна Л. С. Педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку

У магістерській роботі на основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито сутність поняття «соціально-громадянська компетентність»; охарактеризовано ключові компоненти соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку (когнітивний, мотиваційний, поведінковий); визначено психолого-фізіологічні передумови розвитку соціально-громадянської компетентності у старших дошкільників; обґрунтовано педагогічні умови її формування; досліджено рівні сформованості компетентності за критеріями когнітивного, мотиваційного та поведінкового компонентів; здійснено перевірку ефективності педагогічних умов у розвитку соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Наголошено, що соціально-громадянська компетентність є актуальною проблемою сучасної педагогіки, оскільки вона забезпечує соціальну адаптацію дитини та готовність до активної взаємодії в суспільстві. Встановлено, що ефективне формування компетентності залежить від спеціально організованих педагогічних умов: створення соціально значущих ситуацій; розвиток комунікативних навичок; формування морально-етичних цінностей; використання ігрових та інтерактивних методів навчання; співпраця з батьками.

Визначено критерії сформованості компетентності (когнітивний, мотиваційний, поведінковий) та їх показники для визначення рівнів компетентності дітей старшого дошкільного віку (високий, середній, низький). Показано, що більшість дітей мають високий та середній рівень соціально-громадянської компетентності, при цьому мотиваційний компонент розвинений найкраще, а когнітивний потребує посиленої роботи.

Доведено ефективність впровадження педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Розроблено рекомендації для педагогів щодо організації навчально-виховної діяльності, спрямованої на розвиток соціальних навичок, моральних цінностей та активної громадянської позиції.

Ключові слова: соціально-громадянська компетентність, діти старшого дошкільного віку, педагогічні умови, соціальні навички, інтерактивні методи навчання.

Annotation

Haranyna L. S. Pedagogical Conditions for the Formation of Social and Civic Competence in Older Preschool Children

The master's thesis, based on an analysis of psychological and pedagogical literature, reveals the essence of the concept of “social and civic competence”; characterizes the key components of social and civic competence in older preschool children (cognitive, motivational, behavioral); identifies the psychophysiological prerequisites for the development of social and civic competence in older preschoolers; substantiates the pedagogical conditions for its formation; examines the levels of competence development according to the cognitive, motivational, and behavioral criteria; and verifies the effectiveness of pedagogical conditions in fostering social and civic competence in older preschool children.

It is emphasized that social and civic competence is a pressing issue in modern pedagogy, as it ensures a child’s social adaptation and readiness for active participation in society. It has been established that effective competence formation depends on specially organized pedagogical conditions, including: creating socially significant situations; developing communication skills; forming moral and ethical values; using game-based and interactive learning methods; and cooperating with parents.

The criteria for competence development (cognitive, motivational, behavioral) and their indicators were defined to determine the levels of competence in older preschool children (high, medium, low). The results show that most children demonstrate high and medium levels of social and civic competence, with

the motivational component being the most developed, while the cognitive component requires additional support and attention.

The effectiveness of implementing pedagogical conditions for the formation of social and civic competence in older preschool children has been proven. Recommendations have been developed for educators regarding the organization of educational activities aimed at developing social skills, moral values, and an active civic stance.

Keywords: social and civic competence, older preschool children, pedagogical conditions, social skills, interactive teaching methods.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1 Стан дослідження проблеми формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку	
1.2. Психолого-фізіологічні особливості дітей старшого дошкільного віку	
1.3. Характеристика педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку	
Висновки до розділу 1	
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
2.1. Визначення рівнів соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку	
2.2. Реалізація педагогічних умов соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку	
2.3. Аналіз перевірки ефективності педагогічних умов соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку	
Висновки до розділу 2	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство вимагає від людини не лише високого рівня знань та професійних навичок, а й здатності до ефективної соціальної взаємодії, відповідального громадянства та активної участі у суспільному житті. Формування цих якостей має починатися ще в дошкільному віці, оскільки саме в цей період відбувається активний розвиток особистісних, комунікативних та моральних засад.

Соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку є основою для їхньої подальшої соціалізації, здатності будувати взаємодію з оточенням на засадах співпраці, толерантності та відповідальності. Раннє формування цієї компетентності сприяє вихованню моральних орієнтирів, розумінню прав і обов'язків, а також розвитку навичок самостійного прийняття рішень у межах соціально прийнятних норм.

Актуальність дослідження педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку зумовлена необхідністю розробки ефективних підходів, методів та технологій, які сприятимуть вихованню свідомих і активних членів суспільства. У сучасному освітньому просторі важливим є інтегрований підхід, що поєднує ігрові технології, соціальні проекти, взаємодію з сім'єю та використання мультимедійних ресурсів.

Враховуючи швидкі суспільні зміни, глобалізаційні виклики та посилення ролі громадянської освіти, дослідження цієї проблематики набуває особливого значення для забезпечення гармонійного розвитку дитини та її підготовки до майбутнього життя у демократичному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку перебувало у фокусі уваги Ф. Березіна, О. Галуса, Т. Дудкевич, І. Зязюна, Т. Кандиби, О. Кононко, В. Кислого, О. Скрипченко та інших дослідників.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити особливості формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови, методи та засоби формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

2. Вивчити психолого-фізіологічні особливості дітей старшого дошкільного віку.

3. Обґрунтувати педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

4. Виявити рівень соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

4. Експериментально перевірити педагогічні умови соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: процес формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку за таких педагогічних умов:

– встановлення емоційного контакту з дітьми, усунення психоемоційного напруження, увага до потреб та індивідуальних особливостей вихованців;

- застосування різних форм та видів діяльності, що відповідатимуть потребам та інтересам дітей;

– забезпечення єдності родинного та суспільного виховання.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз і узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження; емпіричні –

анкетування вихователів, цілеспрямоване спостереження за діяльністю дітей і вихователів; експеримент; статистичні – якісний і кількісний аналізи результатів експериментального дослідження.

Теоретична значущість дослідження полягає у систематизації та узагальненні наукових підходів до проблеми формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито сутність поняття «соціально-громадянська компетентність», визначено його ключові компоненти (когнітивний, мотиваційний, поведінковий) та підкреслено роль психолого-фізіологічних передумов вікового розвитку у становленні даної компетентності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена методика проведення занять направлених на формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку може бути використана в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу, у подальшому вдосконаленні програм навчання і виховання дітей раннього віку тощо.

Апробація результатів та публікації.

1. XIV Міжнародна інтернет – конференція молодих учених та студентів «Глухівські наукові читання – 2024. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» 10-12 грудня 2024 року. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2024.
2. I Всеукраїнський форум «Дошкільна освіта в контексті сталого розвитку: інвестиція в майбутнє» (28-29 січня 2025 рік, м. Полтава).
3. II Міжнародна науково – практична конференція «Інновації процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспектива» (13-14 березня 2025, м. Житомир).
4. IX Міжнародна науково – практична Інтернет – конференція «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в

контексті наступності дошкільної тапочаткової освіти» (26-27 березня 2025, м. Вінниця).

5. II Міжнародна науково – практична конференція «Дошкільна освіта в сучасному освітньому просторі: реалії, загрози та перспективи» (16-17 квітня 2025, м. Лубни).
6. II Міжнародна науково – практична конференція «Дошкільна освіта в сучасному освітньому просторі: реалії, загрози та перспективи» (16-17 квітня 2025, м. Лубни).

Структура та обсяг дослідження. Основний текст викладено на 64 сторінках, що включають вступ, два розділи, загальні висновки. У роботі міститься список використаних джерел (63 позицій), додатки. Повний обсяг тексту роботи становить 38 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Стан дослідження проблеми формування соціально- громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є важливим напрямом сучасної педагогіки, що набуває все більшого значення в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Соціальна компетентність є однією з ключових характеристик особистості, що забезпечує успішну інтеграцію в соціум, розвиток комунікативних навичок, усвідомлення морально-етичних норм і здатність до конструктивної взаємодії з оточенням.

Аналіз наукових джерел свідчить про значну увагу дослідників до проблеми соціалізації дітей дошкільного віку та розвитку їхньої громадянської свідомості. У педагогічній науці дослідження з цього питання проводилися як у загальному контексті виховання особистості (Л. Виготський, Ж. Піаже, В. Сухомлинський, О. Леонт'єв), так і в більш специфічних аспектах, пов'язаних із соціальною компетентністю (Г. Бех, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Поніманська, Л. Артемова).

Зокрема, Л. Виготський наголошував на тому, що розвиток особистості дитини відбувається через взаємодію з дорослими та однолітками, а соціальні навички формуються в процесі комунікації та спільної діяльності. Ж. Піаже підкреслював роль морального розвитку, який безпосередньо впливає на здатність дитини орієнтуватися в суспільних нормах і правилах.

Українські дослідники (Н. Гавриш, О. Кононко) розглядають соціально-громадянську компетентність як інтегративне особистісне утворення, що включає систему знань, цінностей, переконань і поведінкових моделей, необхідних для ефективної соціальної взаємодії. Вони звертають увагу на те,

що ефективно формування цієї компетентності вимагає створення відповідних педагогічних умов, зокрема організації спільної діяльності, інтерактивних методів навчання та використання ігрових технологій.

На рівні нормативно-правового забезпечення важливим є Базовий компонент дошкільної освіти України, що визначає соціально-громадянський розвиток як один із пріоритетних напрямів виховання дітей дошкільного віку. Документ передбачає формування у дітей таких соціальних навичок, як уміння спілкуватися, співпрацювати, дотримуватися морально-етичних норм, виявляти емпатію та відповідальність у соціальній взаємодії.

Проблема розвитку соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку також розглядається у міжнародних дослідженнях. Зокрема, ЮНЕСКО підкреслює значення раннього виховання громадянської свідомості для подальшої активної участі в житті суспільства. Дослідження показують, що ефективні методики виховання громадянської компетентності передбачають використання активних форм навчання, соціального партнерства та включення дітей у різні форми співпраці.

Загалом, аналіз сучасного стану досліджень проблеми формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку свідчить про її багатогранність та актуальність. Вона поєднує питання соціалізації, морального виховання, комунікативного розвитку та набуття життєво важливих компетентностей, що мають визначальне значення для майбутньої інтеграції дитини в суспільство. Однак, попри значні досягнення в цій сфері, залишається необхідність у подальшому розробленні педагогічних умов і технологій, що сприятимуть більш ефективному формуванню соціально-громадянської компетентності в умовах сучасного дошкільного закладу.

Витоки проблеми формування соціально-громадянської компетентності сягають давнини. Ідеї громадянського виховання зустрічаються у працях давньогрецьких філософів Платона та Аристотеля, а також у педагогічних

поглядах Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці та інших видатних педагогів [19, с. 133].

Соціально-громадянська компетентність є важливим аспектом всебічного розвитку дитини, адже саме в дошкільному віці закладаються основи відповідальної поведінки, соціальної взаємодії та розуміння суспільних норм. Ця компетентність формується через спільну діяльність, комунікацію, гру та інтеграцію соціального досвіду.

Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку залежить від кількох ключових чинників:

- **Сімейне виховання:** основа моральних орієнтирів, соціальних навичок і базових уявлень про громадянські цінності.
- **Педагогічні методи:** використання інтерактивних методик, які сприяють соціалізації дітей у групі.
- **Навколишнє середовище:** соціально-культурний простір, у якому дитина зростає та взаємодіє з іншими [24, с. 135].

Основні методи та підходи:

1. **Ігровий метод.** Використання сюжетно-рольових ігор дозволяє дітям приміряти різні соціальні ролі, навчатися співпраці та розвивати комунікативні навички.
2. **Метод моделювання соціальних ситуацій.** Аналіз конкретних життєвих ситуацій сприяє усвідомленню моральних норм та правильних моделей поведінки.
3. **Проектний метод.** Залучення дітей до проєктів соціального характеру розвиває активну громадянську позицію.
4. **Інтерактивні технології.** Використання медіа, інтерактивних занять і групових обговорень допомагає дітям краще усвідомлювати свою роль у суспільстві [31, с. 126].

Ефективне формування соціально-громадянської компетентності можливе лише за умови тісної співпраці між педагогами та батьками. Спільні

заходи, просвітницька діяльність для дорослих і залучення батьків до навчального процесу підвищують ефективність виховного впливу.

Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є складним, але необхідним процесом, що забезпечує успішну інтеграцію дитини у суспільство. Використання ефективних методик, підтримка з боку дорослих та створення відповідного середовища сприяють розвитку активних і свідомих громадян майбутнього.

У сучасних дослідженнях проблема формування соціально-громадянської компетентності розглядається в контексті особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів. Науковці досліджують різні аспекти цієї проблеми. Теоретичні засади формування соціально-громадянської компетентності (О.Я. Савченко, Н.В. Кічук, І.В. Пруднікова тощо). Педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності у дітей дошкільного віку (О.М. Кононко, Т.І. Поніманська, Л.В. Куцакова тощо). Методи та форми роботи з формування соціально-громадянської компетентності у дітей дошкільного віку (Н.Ф. Балакіна, О.В. Бережна, І.В. Іванова тощо) [37, с. 100].

На сучасному етапі дослідження проблеми формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку характеризується такими тенденціями.

✓ Посилення уваги до формування у дітей ціннісного ставлення до себе, інших людей, суспільства, держави.

✓ Розширення спектру методів та форм роботи з формування соціально-громадянської компетентності, зокрема використання інтерактивних технологій, проектної діяльності, моделювання соціальних ситуацій.

✓ Активізація співпраці з сім'єю та громадою у формуванні соціально-громадянської компетентності дітей.

✓ Розробка діагностичного інструментарію для оцінювання рівня сформованості соціально-громадянської компетентності у дітей дошкільного віку.

Проблема формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є багатогранною та потребує комплексного підходу до її вирішення. Подальші дослідження в цьому напрямі сприятимуть підвищенню ефективності педагогічної роботи з формування у дітей активної громадянської позиції, відповідальності за свої вчинки та готовності до участі в житті суспільства.

І. Рогальська вважає, що соціальна компетентність дає змогу дітям осягати різних особистостей. характер ставлення до неї дорослих і однолітків, вибрати спосіб дій, відповідний соціальному. контексті, вимагайте допомоги, якщо це необхідно і зробити самостійно, враховуючи побажання інших люди, зупиніться, обмежте свої запити, пропозиції, суперечки та використання соціальних мереж [49, с. 99].

Соціальну компетентність описує Т. Поніманська як буття: «Це відкриття у світі людей, їхніх соціальних здібностей, поведінка, готовність розпізнавати соціальні ознаки, бажання знати людей і сприяти добру справу» [46].

Н. Гавриш вважає життєво важливою складовою якості особистості соціальну компетентність, яку він визначає як невід'ємну частину особистості та включає колекцію афективних, натхненних характеристики і виражається через соціальну взаємодію та гуманістичні нахили особистості [21].

Л. Тарабасова вважає, що соціально компетентний дошкільник має здатність розпізнавати соціальні правила та норми та знаходити відповідні орієнтири для побудови своєї особистості, встановлювати свої права та обов'язки; і взаємодіяти з іншими; реагувати на їхні заяви та дії [54].

Дослідники вважають, що існує сильний зв'язок між соціальною та громадською компетентностями, якщо останні розглядати в широкому сенсі.

Зокрема, О. Кучер вважає, що громадянські знання необхідні загалом як функція цивільного населення суспільства, яке забезпечує платформу для ефективної діяльності осіб, а також самих соціальних груп і всього суспільства, а в конкретній сфері - як поріг діяльності соціалізованої особистості під впливом громадянських знань, здібностей і цінностей, що передбачає наявність громадянських якостей і цінностей, дотримання правил поведінки та відповідальності як соціальної ознаки людини» [41].

О. Пометун вважає, що громадянська компетентність має першочергове значення і вважається дієдатністю, здатністю особи активно, відповідально та професійно брати участь у реалізації громадянських прав та обов'язків [45].

Останні дослідження у сфері педагогіки та дитячої психології підтверджують важливість раннього розвитку соціально-громадянських навичок. Зокрема, за результатами праць Н. Гавриш, Л. Артемової та Т. Поніманської, найбільш ефективними методами формування соціально-громадянської компетентності є:

- ігрові технології, що дозволяють дітям моделювати соціальні ситуації;
- проєктна діяльність, яка сприяє розвитку активної громадянської позиції;
- спільна діяльність дітей у групах, що формує вміння співпрацювати та відповідально ставитися до суспільних норм [50, с. 134].

Дослідження також підтверджують важливість інтеграції сім'ї у процес соціалізації дошкільників. Батьки відіграють ключову роль у формуванні уявлень дітей про правила поведінки у суспільстві.

Сучасна педагогічна наука пропонує ряд методик для розвитку соціальної компетентності у дітей дошкільного віку. Зокрема, ефективними вважаються:

1. Методика «Коло друзів», що сприяє формуванню комунікативних навичок та толерантності.

2. Рольові ігри, які допомагають дітям засвоювати моделі поведінки в соціумі.
3. Читання та обговорення художньої літератури, що розвиває моральні якості.
4. Волонтерські проєкти для дітей, які навчають співчуттю та відповідальності за оточення [52].

Таблиця 1.1.

Етапи формування соціально-громадянської компетентності

Етап	Опис
Початковий	Ознайомлення дитини з базовими правилами соціальної поведінки.
Розвивальний	Активне включення дітей у соціальну взаємодію через гру та комунікацію.
Закріплюючий	Формування стійких навичок громадянської відповідальності та соціальної активності.

Таблиця описує три ключові етапи розвитку соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку:

1. Початковий етап – передбачає знайомство дитини з основами соціальної поведінки. На цьому рівні важливу роль відіграє навчання через спостереження та імітацію, а також пояснення базових правил взаємодії з оточуючими.
2. Розвивальний етап – акцентується на активній участі дитини у соціальних процесах, що відбувається через гру та комунікативні вправи. Саме тут формується вміння домовлятися, співпрацювати, вирішувати конфлікти мирним шляхом.
3. Закріплюючий етап – дитина набуває стійких навичок соціальної відповідальності та активної громадянської позиції. У цьому віці діти

починають усвідомлено дотримуватися соціальних норм, брати участь у колективній діяльності та проявляти ініціативу.

Така структура логічно відображає поступовий розвиток соціальних навичок і дозволяє адаптувати педагогічні підходи до кожного етапу. Важливою є системна робота педагогів і батьків для плавного переходу дітей від одного рівня до іншого.

Таблиця 1.2.

Види діяльності для розвитку соціальної компетентності

Вид діяльності	Приклад
Колективні ігри	Командні ігри, що вчать співпраці та комунікації.
Волонтерські проєкти	Допомога природі або іншим дітям у рамках освітніх ініціатив.
Театралізовані вистави	Рольові постановки, які навчають моральних цінностей.
Екскурсії та поїздки	Ознайомлення з культурними та громадянськими аспектами життя.

У таблиці кожна з перерахованих активностей сприяє:

- Розвитку комунікації: покращення вміння слухати та висловлювати свої думки.
- Емпатії та співчуття: формування доброзичливого ставлення до інших.
- Відповідальності: розуміння своїх обов'язків у соціумі.
- Адаптації в суспільстві: підготовка до ефективної взаємодії в різних життєвих ситуаціях [42, с. 84].

Отже, дослідження проблеми формування соціальної та громадянської компетентності дітей предшкільного віку є актуальним питанням сучасної педагогіки. Це пов'язано з тим, що саме в цей період закладаються основи особистості дитини, формуються її цінності, ставлення до людей, до суспільства, до себе. Вчені вивчають поняття соціальної та громадянської компетентності, їх структуру, компоненти, фактори, що впливають на їх

формування. Розробляються різні методи та методика, спрямовані на розвиток у дітей соціальних та громадянських навичок, якостей, цінностей. Досліджуються умови та фактори, які сприяють або перешкоджають формуванню соціальної та громадянської компетентності дітей предшкільного віку. Вивчаються результати формування соціальної та громадянської компетентності дітей предшкільного віку, їх вплив на їх подальший розвиток.

1.2. Психолого-фізіологічні особливості дітей старшого дошкільного віку

Старший дошкільний вік починається зі зміни провідної діяльності - з'являється рольова гра. Дорослий стає еталоном, взірцем наслідування. У грі моделюються відносини, відбувається розвиток загальних та специфічних здібностей дитини [2, с. 5].

Науковці відзначають такі особливості дітей старшого дошкільного віку:

- виникає інтерес та бажання вести здоровий спосіб життя – виконувати гігієнічні процедури, режим дня, удосконалювати рухи;
- відбувається подальший зростання та розвиток дитячого організму, удосконалюються всі морфофункціональні системи;
- інтенсивно розвиваються моторні функції, зростає рухова активність;
- рухи дітей мають навмисний та цілеспрямований характер;
- спостерігається слабкість вольових регуляцій, вольових зусиль щодо подолання труднощів;
- збільшується працездатність дітей;
- удосконалюються основні види рухів, фізичні якості розвинені слабо;
- велика роль належить компетентності, особливо інтелектуальній (вік «чомучок»);

- розширюються і якісно змінюються способи орієнтування дитини в навколишньому, виникають нові засоби орієнтування, змістовно збагачуються уявлення та знання дитини про світ;

- найбільш інтенсивно розвивається пам'ять, проте вона ще має мимовільний характер;

- дитина починає використовувати символічні уявлення предметів та подій, багато фантазує, використовуючи символічний засіб – мова [9, с. 95].

Символічна функція – якісно нове досягнення у розумовому, пізнавальному розвитку дитини молодшого дошкільного віку – знаменує собою зародження внутрішнього плану мислення, що потребує зовнішніх опор (ігрових, образотворчих, речових символів):

- дитині властивий наївний антропоморфізм, на його думку, всі навколишні предмети здатні «думати» і «відчувати», як вона сама;

- дитина – реаліст, для неї реально все, що існує;

- їй властивий егоцентризм, вона не вміє бачити ситуацію очима іншого, завжди оцінює її зі свого погляду;

- здатність до цілепокладання знаходиться ще в стадії становлення;

- спостерігається елементарне планування діяльності, що передбачає 2-3 дії;

- дитина починає розуміти «мова почуттів», емоційні експресії (вираз радості, смутку тощо);

- дитина здатна виявляти співчуття, співпереживання, які стають регулятором поведінки та спілкування дитини;

- зростає інтерес до однолітків, усвідомлення свого становища серед дітей [13, с. 100].

Дитина стає самостійнішою, ініціативною. Дорослий у специфічних видах дитячої діяльності розвиває творчість дітей, бажання експериментувати, активно пізнавати та перетворювати речі, матеріали, створювати свій оригінальний продукт.

Свобода поведінки дітей 3-5 років виключає формування почуття обережності, прищеплення їй знання основ безпеки.

У старшому дошкільному віці всі психолого-педагогічні особливості дитини стають більш змістовними: істотно підвищується рівень довільності та свободи поведінки. З'являється найбільш адекватна оцінка успішності у різних видах діяльності та стійка мотивація досягнення. Фактичне складання особистості пов'язане зі стійким співвідношенням мотивів. Відбувається їхнє підпорядкування, тобто. ієрархія мотивів. На цій основі формується воля та довільність старшого дошкільника.

Науковці визначають такі особливості дітей старшого дошкільного віку:

- виникають первинні етичні інстанції: формується моральна свідомість і моральні оцінки, складається моральна регуляція поведінки, інтенсивно розвиваються соціальні та моральні почуття;

- самосвідомість дитини поєднується з самопізнанням, власною індивідуальністю, самоцінністю. Охоче допомагаючи одноліткам діти не сприймають чужі успіхи як свою поразку;

- переважає оцінне, об'єктне ставлення себе та іншим. Це породжує постійне самоствердження, демонстрацію своїх переваг, їхнє аргументування [17, с. 14].

Дитина відрізняється внутрішньою розкутістю, відкритістю у спілкуванні, щирістю у вираженні почуттів, правдивістю. Завдання педагогів сприяти виникненню реальної суспільно - значущої та оцінюваної діяльності – навчальної. У зв'язку з цим стоїть проблема готовності дитини до школи. Вік 6-7 років називають віком «витягування» (дитина швидко витягується в довжину) або віком зміни зубів (на той час зазвичай з'являються перші постійні зуби)

Дитина може «по-дорослому» розмірковувати про політику, аргументувати псевдонауково свої небажання зробити що-небудь. У дітей з'являється інтерес до свого зовнішнього вигляду, сперечається з приводу одягу, починають наслідувати дорослих, вживаючи лак для нігтів, косметику.

Все це говорить про те, що дитина намагається взяти на себе нові обов'язки та зайняти позицію дорослого. Якщо у дитини 6-7 років при високому рівні орієнтації на соціальні норми недостатньо розвинені способи їх досягнення, це призводить до уникнення діяльності, дитина стає пасивною, самореалізується у фантазіях. Трапляється і свідоме порушення загальноприйнятих норм, але це спрямовано не проти дорослого, а проти норми («я не маленький») [28, с. 78].

Під час кризи 6-7 років, яка починається в цей період, на першому плані виступає гра з правилами, де можна реалізувати спрямованість загальноприйняті норми. До кінця кризи починає складатися орієнтація на ідеальний предмет – норму. Руйнується стара соціальна ситуація і складається нова. Дитина стає учнем, провідна діяльність – навчальна. Здатність та потреба – головне новоутворення дитини 6-7 років.

Старший дошкільний вік – це етап психічного розвитку від 5 до 6-7 років, провідною центральною освітою є – перехід від ігрової діяльності до навчальної та прийняття внутрішньої позиції школяра. Це час інтенсивного розвитку в дітей; період становлення особистості, що включає систему мотивів і первинні естетичні норми.

Даючи загальну характеристику старшого дошкільного віку, слід відзначити, що його розвиток йде за декількома напрямками: фізичний, психічний, соціальний, моральний, розвиток волі та діяльності. Фізичний розвиток дитини протягом старшого дошкільного періоду відбувається нерівномірно. Процеси окостеніння скелета у дітей старшого дошкільного віку йдуть дуже енергійно, проте скелет ще дуже еластичний і дитина ще робить рухи, які надалі стануть йому недоступними. М'язи також ще дуже слабкі, тому дитина у цьому віці не може витримувати тривалого навантаження силовими вправами. При цьому дітям вдаються такі види ручної праці, як ліплення, плетіння, особливо при використанні матеріалу зі слабкою опірністю: глина та папір [33, с. 90].

У дітей старшого дошкільного віку відзначається бурхливий розвиток та перебудова фізіологічних систем організму: нервової, серцево-судинної, ендокринної, опорно-рухової. Дитина швидко додає у зростанні та вазі, змінюються пропорції тіла. Відбуваються суттєві зміни вищої нервової діяльності. За своїми характеристикам головний мозок дитини наближається до показників дорослої людини. Організм дитини в цей період свідчить про готовність до переходу на більш високий рівень вікового розвитку, що передбачає інтенсивність розумових та фізичних навантажень, пов'язаних із шкільним навчанням.

Старший дошкільний вік відіграє особливу роль і в психічному розвитку дитини, де основними змінами є:

- формування нових механізмів діяльності та поведінки;
- формування сталої структури мотивів;
- зародження нових соціальних потреб – у повазі та визнанні дорослого та однолітків, потреба відповідати встановленим правилами та етичними нормами;
- прояв активного інтересу до колективних форм діяльності та прагнення у грі та діяльності бути кращим;
- виникнення нового (опосередкованого) типу мотивації – основи довільної поведінки;
- засвоєння певної системи соціальних цінностей; моральних і правил поведінки у суспільстві, у деяких ситуаціях дитина вже може стримувати свої безпосередні бажання і чинити не так як хочеться зараз, бо «треба» [4, с. 88].

Провідною діяльністю дітей старшого дошкільного віку є гра. У грі дитина досягає можливості заміщення одного предмета іншим. Розвиваючі ігри сприяють бурхливому розвитку образного мислення, мови, уяви. У сюжетно-рольовій грі у дітей старшого дошкільного віку формується здатність аналізувати свої вчинки, бачити ситуацію з позиції іншої людини. Граючи в дошкільному закладі, діти об'єднуються спільним задумом, діють узгоджено і кожен із них прагне внести у гру свою ініціативу, вигадку та

досвід. Одним із найважливіших досягнень дошкільного віку є усвідомлення свого соціального «Я», формування внутрішньої соціальної позиції. Проте діти ще не усвідомлюють, яке місце вони займають у житті. Тому усвідомлене прагнення змінитись у них відсутнє. Якщо нові потреби, що виникають у дітей цього віку, не знаходять реалізації в рамках того способу життя, що вони ведуть, це викликає неусвідомлений протест та опір. Діти передшкільного віку перестають бути наївними та безпосередніми, як раніше, стають менш зрозумілими для оточуючих. Причиною таких змін є диференціація в свідомості дитини її внутрішнього та зовнішнього життя. Втрата безпосередності та наївності у поведінці дітей старшого дошкільного віку означає включення до його вчинків інтелектуального моменту. Його поведінка стає усвідомленим і може бути описано схемою: «захотів – усвідомив – зробив». Усвідомлення включається у всі сфери життя старшого дошкільника: він починає усвідомлювати ставлення до себе оточуючих та своє ставлення до них і до самого себе, свій індивідуальний досвід, результати власної діяльності.

У старшому дошкільному віці відбувається вперше усвідомлює розбіжність між тим, яке становище вона займає серед інших людей, і тим, які його реальні можливості та бажання. З'являється виражене прагнення до того, щоб зайняти нове становище у житті та виконувати важливу не тільки йому самому, але й інших людей діяльність. Дитина починає усвідомлювати своє місце серед інших людей, узагальнювати свої переживання, у неї формується внутрішня соціальна позиція та прагнення до нової соціальної ролі, формуються стійка самооцінка та відповідне їй ставлення до успіху та невдачі у діяльності. При цьому у дитини формується не тільки уявлення про властиві їй якості та можливості, але також і уявлення про те, яким вона має бути, яким її хочуть бачити оточуючі.

Самооцінка дітей старшого дошкільного віку стає вже більш реалістичною, у звичних ситуаціях та звичних видах діяльності наближається до адекватної. У незнайомій ситуації та незвичних видах діяльності

самооцінка завищена. Занижена самооцінка у дітей старшого дошкільного віку сприймається як відхилення у розвитку особистості. При цьому при різному типі самооцінки змінюються особливості поведінки дітей передшкільного віку [14, с. 66].

Діти з неадекватно завищеною самооцінкою дуже рухливі, нестримні, швидко перемикаються з одного виду діяльності на інший, часто не доводять розпочату справу до кінця. Вони не схильні аналізувати результати своїх дій та вчинків, не усвідомлюють своїх невдач, прагнуть привернути до себе увагу. Якщо вони не можуть забезпечити повну увагу дорослого успіхами у діяльності, то роблять це, порушуючи правила поведінки. До похвали ставляться як до чогось, що само собою зрозумілого. На осуд реагують по-різному: або ігнорують критичні зауваження на свою адресу, або відповідають на них підвищеною емоційністю. Таким дітям властиве прагнення до успіху.

Діти старшого дошкільного віку з адекватною самооцінкою схильні аналізувати результати своєї діяльності, намагаються з'ясувати причини помилок, швидко перемикаються з однієї діяльності на іншу, прагнуть співпрацювати, допомагати іншим. Вони впевнені у собі, активні, врівноважені, товариські та дружелюбні, наполегливі у досягненні мети. У ситуації невдачі намагаються з'ясувати причину та обирають завдання трохи меншої складності. Успіх, навпаки, стимулює їхнє бажання спробувати виконати складніше завдання.

Дошкільнята з заниженою самооцінкою нерішучі, недовірливі, малотовариські, скуті в рухах, дуже чутливі. Вони не прагнуть до співпраці і не здатні постояти за себе, важко включаються до діяльності, заздалегідь відмовляються від вирішення завдань, які здаються їм складними, але за підтримки дорослого легко справляються з ними. Така дитина довго не приступає до виконання завдання, намагається вгадати, чи задоволений ним дорослий. Дітям із заниженою самооцінкою властиво прагнення уникати

невдач, тому вони вибирають свідомо прості завдання. Неуспіх у діяльності призводить до відмови від неї [20, с. 100].

Причини відмінності у типах самооцінки у дітей старшого дошкільного віку обумовлені своєрідним для кожної дитини поєднанням умов розвитку, які включають індивідуальний досвід дитини; розумовий розвиток; досвід спілкування з однолітками та дорослими. Індивідуальний досвід дітей передшкільного віку ще недостатньо багатий та можливості самоаналізу обмежені, тому судження дитини про себе часто бувають помилковими. Другою умовою розвитку самосвідомості дитини старшого дошкільного віку є розумовий розвиток дитини, здатність усвідомлювати факти свого внутрішнього та зовнішнього життя, узагальнювати свої переживання. У цей час виникає осмислене орієнтування у власних переживаннях. Більше того, дошкільник не лише усвідомлює свої емоційні стани у конкретній ситуації, виникає узагальнення переживань, чи афективне узагальнення. Це означає, що якщо кілька раз поспіль він зазнає невдачі в якійсь ситуації, то у нього виникає негативна оцінка своїх можливостей у цьому виді діяльності.

Також на становлення самосвідомості впливає і досвід спілкування з однолітками. У спілкуванні з іншими дітьми дитина пізнає свої індивідуальні особливості, починає усвідомлювати ставлення себе зі сторони інших дітей. Саме у спільній грі виявляється «позиція іншого», відмінна від своєї, знижується дитячий егоцентризм. Особливу роль розвитку дитячої самосвідомості відіграє дорослий. Саме він повідомляє дитині відомості про її індивідуальні особистісні особливості, оцінює його діяльність та поведінку; формує цінності та соціальні нормативи, якими дитина оцінює себе сама; формує вміння та спонукання дитини до аналізу своїх дій та вчинків та порівняння їх з діями та вчинками інших людей.

Крім розвитку самосвідомості однією з характерних рис старшого дошкільного віку є інтенсивний розвиток абстрактного мислення, здатність до узагальнення, класифікацій, усвідомлення категорії часу та простору. Проте провідним типом мислення дітей старшого дошкільного віку є наочно-

образне мислення, а у важких випадках вони повертаються до наочно-дієвого мислення, тому що іноді не можуть вирішити поставлене завдання поза практичних дій із предметами [30, с. 55].

Істотним показником розвитку дітей старшого дошкільного віку є оволодіння ним різними знаннями, наявність розгорнутих уявлень про навколишній світ. Відповідно, у цьому віці доступне розуміння загальних зв'язків та закономірностей, що лежать в основі наукового знання, однак високого рівня пізнавальної діяльності діти досягають у тому випадку, якщо батьки та педагоги створюють для цього спеціальні умови.

У цілому нині розвиток пізнавальної діяльності має такі зміни, як: дитина хоче дізнатися склад та призначення предметів, встановити причинно-наслідкові зв'язки між явищами. Дитині передшкільного віку вже доступне прийняття навчальної задачі: вона розуміє, що виконує будь-яку дію для того, щоб навчитися робити її правильно. Така дитина вже здатна використовувати засвоєний спосіб дії в нових умовах, порівняти свій результат із зразком, побачити розбіжності.

Розвиток просторових уявлень дитини також досягає найвищого рівня. Дітям цього віку характерні спроби провести аналіз просторових ситуацій. До 5 років вони мають досить великий запас уявлень про навколишній світ, які отримують завдяки своїй активності, прагненню ставити питання та експериментувати. Уявлення про основні властивості предметів ще більш розширюються та поглиблюються. Дитина цього віку вже добре знає основні кольори та має уявлення про відтінки, відрізняє геометричні фігури одна від одної. Для них не важко зіставити між собою за величиною велику кількість предметів: наприклад, розставити по порядку сім – десять тарілок різної величини та розкласти до них відповідну кількість ложок різного розміру. Зростає здатність дитини орієнтуватися у просторі [16, с. 18].

Стійкою стає увага. Дитина здатна більше зосереджуватися, не відволікаючись, виконувати ту чи іншу роботу протягом 20-25 хвилин разом із дорослим, навіть якщо вона не дуже подобається, але потрібна. Дитина

дошкільного віку також здатна діяти за правилами, які задаються дорослим (відібрати кілька фігур певної форми, знайти на картинці зображення предметів).

У старшому дошкільному віці з'являється довільне запам'ятовування: дитина починає свідомо багаторазово повторювати те, що необхідно запам'ятати. При переході до старшого дошкільного віку відзначається особливо інтенсивний розвиток словесної пам'яті. Діти запам'ятовують словесний матеріал майже так само добре, як наочний.

Особливу роль розвитку сприйняття у дітей старшого дошкільного віку грає перехід від використання предметних образів до сенсорних стандартів – загальноприйнятим уявленням про основні види кожної якості. Розвивається чітка вибірковість сприйняття стосовно соціальних об'єктів. Сприйняття стає дедалі більш цілеспрямованим, розвивається спостережливість. У процесі сприйняття художніх творів, творів музичного та образотворчого мистецтва діти здатні здійснювати вибір того, що їм більше подобається, обґрунтовуючи його за допомогою елементів естетичної оцінки. Вони емоційно відгукуються на, ті твори мистецтва, в яких передані зрозумілі їм почуття та відносини, різні емоційні стани людей, тварин, боротьба добра зі злом.

В уяві дитина цього віку здатна уникнути засвоєних стандартів та створити комбінований образ фантазії. Уява починає набувати самостійності, відокремлюючись від практичної діяльності та передуючи їй. Образи уяви значно повніші та точніше відтворюють дійсність. Дитина чітко починає розрізняти дійсне та вигадане. Поступово діти набувають здатності діяти за попереднім задумом у конструюванні та малюванні.

У дітей передшкільного віку збагачується словник, удосконалюється граматичний устрій мовлення, інтонаційна та образна виразність, активно розвивається зв'язкова мова. Важливою особливістю мови у дітей цього віку є її егоцентричність. Граючи, займаючись малюванням, ліпленням, конструюванням, дитина часто розмовляє сама з собою, ні до кого не

звертаючись, розповідає про свої дії, ніби коментуючи їх. Егоцентрична мова допомагає дитині усвідомлювати свої дії та планувати діяльність [22, с. 15].

Разом з тим можна відзначити й інші особливості у мовленні дітей старшого дошкільного віку. Окремі діти не вимовляють правильно всі звуки рідної мови, не вміють користуватися інтонаційними засобами виразності, регулювати швидкість і гучність мови в залежності від ситуації.

У дітей старшого дошкільного віку активно розвиваються планування та самооцінювання трудової діяльності (за умови сформованості інших компонентів дитячої праці). Освоєні раніше види дитячої праці виконуються якісно, швидко, усвідомлено. Стає можливим освоєння дітьми різних видів ручної праці.

У дітей старшого дошкільного віку активно формується і досвід міжособистісних відносин, заснований на вмінні дитини приймати та грати ролі, передбачати та планувати дії іншого. Відносини з людьми стають гнучкими, різнобічними та водночас цілеспрямованими. Загалом для дітей дошкільного віку характерна товарицькість і потреба у дружбі. Найважливіше досягнення дитини цього віку полягає в тому, що багато виконуваних ними рухів і дії стають підконтрольними свідомості. Дитина не лише відбирає їх, а й точно регулює їхню силу, тобто спрямовує їх на досягнення результату, контролює, узгоджує між собою. Можливість довільно регулювати свої рухи є найбільш суттєвим показником загального розвитку дошкільника.

Таким чином, старший дошкільний вік – це етап психічного розвитку дітей, де формуються всі сторони особистості дитини: інтелектуальна, емоційно-вольова, дієво-практична; формуються елементи трудової діяльності – навички самообслуговування, праця у природі. Відбувається зміна у поданні себе. Відповідно, для повноцінного розвитку дитини старшого дошкільного віку потрібна цілеспрямована, організована підготовка до школи з урахуванням його фізіологічних змін, вікових особливостей та потреб.

1.3. Характеристика педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є важливим завданням сучасної дошкільної освіти, оскільки саме в цей період відбувається активне засвоєння соціальних норм, моральних принципів та моделей поведінки в суспільстві. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від створення сприятливих педагогічних умов, які забезпечують оптимальні можливості для розвитку соціальної активності, громадянської свідомості, комунікативних навичок та емоційного інтелекту дітей.

Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є складним та багатогранним процесом, що потребує системного підходу. Використання оптимальних педагогічних умов, таких як створення розвивального середовища, підтримка сприятливого морально-психологічного клімату, застосування інтерактивних методів, співпраця з батьками та залучення дітей до реальних соціальних практик, дозволяє ефективно реалізувати цілі громадянського виховання на етапі дошкільного дитинства [11, с. 35].

Впровадження цих умов сприятиме розвитку у дітей активної соціальної позиції, відповідальності, толерантності, комунікативних навичок і здатності до співпраці, що стане фундаментом для їхньої подальшої успішної інтеграції в суспільство.

Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є важливим завданням сучасної педагогіки, адже саме в цьому віці закладаються основи особистості, її ціннісні орієнтири та ставлення до суспільства.

Соціально-громадянська компетентність - це інтегрована якість особистості, що включає в себе систему знань, умінь, ціннісних орієнтацій та досвіду діяльності, спрямованих на реалізацію громадянських прав та

обов'язків, усвідомлення відповідальності за власні дії та їхні наслідки для суспільства.

Під педагогічними умовами розуміють систему організаційних, змістовних, методичних та психологічних факторів, які сприяють досягненню освітніх цілей. В контексті формування соціально-громадянської компетентності дошкільників такі умови сприяють розвитку у дітей почуття відповідальності, взаємодопомоги, толерантності, ініціативності та здатності конструктивно взаємодіяти в суспільстві.

Основні педагогічні умови включають:

1. Створення розвивального соціокультурного середовища

✓ Організація середовища, що сприяє соціалізації дітей (групова взаємодія, колективні ігри, співпраця в парах та командах).

✓ Використання елементів етнопедагогіки, національних традицій та звичаїв для формування почуття громадянської ідентичності.

✓ Залучення дітей до соціально значущих заходів (свята, благодійні акції, екскурсії до культурних закладів).

✓ Забезпечення можливостей для активної взаємодії дітей з однолітками та дорослими, створення ситуацій спільної діяльності, спрямованої на досягнення суспільно значущих цілей.

✓ Ознайомлення дітей з різноманітними соціальними ролями та професіями, формування уявлень про права та обов'язки громадян

2. Формування позитивного морально-психологічного клімату в дитячому колективі

✓ Виховання дружніх взаємовідносин між дітьми, сприяння взаємодопомозі та підтримці.

✓ Використання педагогами демократичного стилю спілкування, що передбачає діалогічну взаємодію, співпрацю з дітьми, врахування їхньої думки.

✓ Навчання дітей навичкам емоційної регуляції, співпереживання, вирішення конфліктів мирним шляхом.

3. Використання активних методів навчання та виховання:

✓ Застосування ігрових методів, моделювання соціальних ситуацій, проведення екскурсій до історичних та культурних місць, зустрічей з цікавими людьми.

✓ Залучення дітей до проєктної діяльності, спрямованої на вирішення конкретних соціальних проблем, що мають значення для їхнього оточення.

✓ Створення умов для самостійного дослідження та відкриття дітьми соціального світу, формування у них власної думки та позиції.

4. Забезпечення активної участі дітей у спільній діяльності

✓ Організація сюжетно-рольових та соціально-моделюючих ігор (наприклад, «Громада», «День у місті», «Ми – команда»), що сприяють розумінню суспільних ролей та правил.

✓ Використання методів проєктного навчання, коли діти разом вирішують суспільно значущі завдання (наприклад, організація еко-акцій, допомога молодшим дітям у садочку).

✓ Проведення колективних творчих справ, що вчать дітей співпраці, розподілу обов'язків, відповідальності за результат.

5. Застосування інтерактивних методів навчання

✓ Використання інтерактивних форм роботи (дискусії, ігри, мозковий штурм, метод кейсів).

✓ Включення елементів медіаосвіти – перегляд мультфільмів, соціальних відеороликів з подальшим їхнім аналізом.

✓ Інсценізація моральних дилем, що допомагають дітям усвідомити цінності справедливості, чесності, відповідальності.

6. Співпраця з родинами вихованців

✓ Проведення тренінгів для батьків щодо методів виховання соціально-громадянської відповідальності у дітей.

✓ Залучення батьків до спільних заходів (родинні свята, благодійні акції, майстер-класи).

✓ Розробка та розповсюдження методичних рекомендацій для батьків щодо розвитку у дітей навичок соціальної взаємодії та громадянської свідомості.

7. **Залучення дітей до реальних соціальних практик**

✓ Відвідування громадських установ (музеї, бібліотеки, пожежні частини) з метою знайомства з різними сферами суспільного життя.

✓ Залучення до волонтерських ініціатив (догляд за рослинами на території дитячого садка, допомога у прибиранні тощо).

✓ Ознайомлення з правами та обов'язками громадян через адаптовані до віку дітей форми (казки, інтерактивні плакати, мультфільми).

8. **Формування ціннісних орієнтирів та моральних якостей:**

✓ Виховання поваги до себе та інших людей, толерантності, патріотизму, відповідальності, справедливості, чесності, доброти та милосердя.

✓ Створення ситуацій морального вибору, в яких діти могли б практикуватися у прийнятті рішень на основі моральних принципів.

✓ Забезпечення емоційної підтримки та позитивного підкріплення проявів соціально-громадянської поведінки дітей.

9. **Індивідуальний підхід до кожної дитини:**

✓ Врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, їхнього досвіду та потреб у формуванні соціально-громадянської компетентності.

✓ Створення умов для розвитку творчих здібностей та самореалізації кожної дитини, її активної участі у житті колективу та суспільства.

✓ Забезпечення підтримки та допомоги дітям, які потребують особливої уваги, зокрема дітям з особливими освітніми потребами [15, с. 26].

Ефективність реалізації педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку визначається такими показниками:

- ✓ Сформованість у дітей позитивного ставлення до себе, інших людей, суспільства, держави.
- ✓ Усвідомлення дітьми своїх прав та обов'язків, готовність їх виконувати.
- ✓ Уміння дітей спілкуватися та співпрацювати з однолітками та дорослими, вирішувати конфлікти мирним шляхом.
- ✓ Прояв дітьми активної громадянської позиції, участь у суспільно корисній діяльності.
- ✓ Сформованість у дітей ціннісних орієнтирів, моральних якостей, патріотичних почуттів [23, с. 17].

По-перше, значущим критерієм є сформованість у дітей позитивного ставлення до себе, інших людей, суспільства та держави. Це сприяє розвитку відкритості, толерантності та поваги до оточуючих.

По-друге, важливим показником є усвідомлення дітьми своїх прав і обов'язків та готовність їх виконувати. Це формує відповідальність та здатність діяти відповідно до соціальних норм.

Наступним критерієм є уміння спілкуватися та співпрацювати з однолітками й дорослими, а також здатність вирішувати конфлікти мирним шляхом. Ці навички є основою для побудови гармонійних стосунків і конструктивної взаємодії.

Крім того, важливим показником є прояв активної громадянської позиції та участь у суспільно корисній діяльності, що розвиває соціальну відповідальність і прагнення зробити внесок у спільне благо.

Останнім, але не менш значущим критерієм, є сформованість ціннісних орієнтирів, моральних якостей і патріотичних почуттів, які є основою для виховання свідомого громадянина, що поважає культурні традиції та державні цінності [32, с. 5].

Таким чином, комплексний підхід до формування соціально-громадянської компетентності забезпечує всебічний розвиток дитини,

сприяючи її успішній соціалізації та активній участі в житті суспільства. Ми відобразили це в таблиці.

Таблиця 1.3.

**Ключові показники ефективності реалізації педагогічних умов
формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого
дошкільного віку**

Показник	Зміст
Позитивне ставлення до себе, інших, суспільства та держави	Розвиток у дітей поваги, толерантності та доброзичливості до себе, оточуючих і держави.
Усвідомлення прав та обов'язків	Розуміння дітьми своїх прав і обов'язків, готовність виконувати їх у повсякденному житті.
Уміння спілкуватися та співпрацювати	Здатність дітей ефективно взаємодіяти з однолітками та дорослими, вирішувати конфлікти мирно.
Активна громадянська позиція	Участь у суспільно корисній діяльності, прояв ініціативи та відповідального ставлення.
Ціннісні орієнтири, моральні якості, патріотизм	Формування моральних цінностей, патріотичних почуттів та відповідального ставлення до країни.

Ця таблиця допомагає чітко побачити основні критерії оцінки та напрями формування соціально-громадянської компетентності у дітей.

Отже, створення сприятливих педагогічних умов є важливим фактором успішного формування соціально-громадянської компетентності у дітей

старшого дошкільного віку, що сприяє їхній успішній соціалізації та інтеграції в суспільство.

Висновок до розділу 1.

У результаті теоретичного аналізу проблеми формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку було встановлено низку важливих аспектів, які визначають особливості та умови розвитку цієї компетентності.

Аналіз наукових джерел показав, що соціально-громадянська компетентність розглядається як інтегративна якість особистості, що включає соціальні знання, морально-етичні орієнтації, комунікативні навички та готовність до конструктивної взаємодії у суспільстві. Проблема її формування у дітей старшого дошкільного віку є актуальною та широко досліджується у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Визначено, що ключовими чинниками розвитку громадянських якостей у дошкільників є їхнє соціальне середовище, педагогічний вплив, сімейне виховання та активне залучення до суспільно значущої діяльності.

Дослідження психолого-фізіологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку підтвердило, що цей період є сензитивним для розвитку соціальних навичок, емоційного інтелекту, здатності до співпереживання та розуміння морально-етичних норм. Діти активно засвоюють соціальні ролі, набувають досвіду взаємодії з однолітками та дорослими, виявляють ініціативність у спільній діяльності. Однак, для ефективного формування соціально-громадянської компетентності необхідно враховувати вікові особливості сприйняття, мислення, емоційної сфери та мотивації дітей.

Аналіз педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності засвідчив, що найефективнішими є такі умови: створення соціокультурного середовища, що сприяє соціалізації дошкільників; забезпечення позитивного морально-психологічного клімату в колективі; застосування інтерактивних методів навчання; організація спільної діяльності дітей; активна співпраця з родинами вихованців та залучення дітей до соціальних практик. Важливу роль у цьому процесі відіграють сюжетно-

рольові ігри, проектна діяльність, інтерактивні вправи та організація суспільно значущих заходів.

ормування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є багатокomпонентним процесом, що передбачає цілеспрямований педагогічний вплив, урахування вікових та психологічних особливостей дітей, а також створення оптимальних умов для їхньої соціалізації. На основі проведеного теоретичного аналізу можна зробити висновок, що комплексний підхід до вирішення цієї проблеми сприятиме гармонійному розвитку громадянської свідомості, комунікативних здібностей, морально-етичних цінностей та активної соціальної позиції у дітей дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Визначення рівнів соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Дослідження проводилося в закладі дошкільної освіти (ясла-садок) «Яблунька» с. Степанки Степанківської сільської ради Черкаської області.

Перед проведенням дослідження ми дотримувалися таких рекомендацій:

Не збільшувати час виконання тесту.

Створити сприятливу емоційну атмосферу під час тестування.

Уникати вживання слів «перевірка», адже тривожна, напружена ситуація може блокувати свободу творчого вияву.

Проводити тестування у формі захоплюючої гри, цікавих завдань, заохочуючи дитячу уяву та допитливість, стимулюючи пошук альтернативних відповідей.

Не використовувати приклади та ілюстрації можливих зразків відповідей, адже це може призвести до зниження оригінальності, а в деяких випадках і кількості відповідей.

Перед проведенням діагностики рівня соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку важливо чітко визначити її складові, критерії та показники.

Таблиця 2.1.

Компоненти, критерії та показники соціально-громадянської компетентності дітей передшкільного віку

Компонент	Зміст	Показники
Когнітивний	Здатність до пізнання соціального світу, розуміння норм та правил, уміння аналізувати соціальні ситуації.	<ul style="list-style-type: none"> - Знання соціальних ролей (члени сім'ї, друзі, вихователі, однолітки) та їх функцій. - Уміння розпізнавати та розуміти емоції інших людей. - Уміння пояснювати причини та наслідки власних вчинків. - Знання правил поведінки в різних ситуаціях. - Уміння аналізувати конфлікти та пропонувати шляхи їх вирішення.
Мотиваційний	Ставлення до інших і себе, мотивація до соціальної взаємодії.	<ul style="list-style-type: none"> - Бажання допомагати іншим. - Вміння співпереживати. - Почуття власної гідності. - Прагнення до самовираження та самоствердження. - Потреба враховувати почуття та бажання інших.

		- Прагнення дотримуватися правил поведінки.
Поведінковий	Уміння спілкуватися, вирішувати конфлікти та дотримуватися норм поведінки.	- Використання різних форм вербального та невербального спілкування. - Уміння слухати та розуміти інших. - Уміння домовлятися та співпрацювати. - Використання різних способів вирішення конфліктів. - Контроль емоцій та поведінки. - Дотримання правил етикету.

Ця таблиця допомагає чітко виділити структуру соціально-громадянської компетентності, її основні складові та конкретні показники для оцінювання.

Когнітивний компонент: здатність до пізнання соціального світу, розуміння соціальних норм та правил, уміння аналізувати соціальні ситуації.

Показники когнітивного критерію:

- Знання про різні соціальні ролі (члени сім'ї, друзі, вихователі, однолітки) та їх функції.
- Уміння розпізнавати та розуміти емоції інших людей.
- Уміння пояснювати причини та наслідки своїх вчинків.
- Знання правил поведінки в різних ситуаціях.
- Уміння аналізувати конфліктні ситуації та пропонувати шляхи їх вирішення.

Мотиваційний компонент: ставлення до інших людей, ставлення до себе, мотивація до соціальної дії.

Показники мотиваційного компоненту:

- Бажання допомагати іншим людям.
- Вміння співпереживати іншим людям.
- Почуття власної гідності.
- Прагнення до самовираження та самоствердження.
- Потреба враховувати почуття та бажання інших людей.
- Прагнення дотримуватися правил поведінки.

Поведінковий компонент: уміння спілкуватися з іншими людьми, уміння вирішувати конфлікти, уміння дотримуватися правил поведінки.

Показники поведінкового компоненту:

- Вміння використовувати різні форми вербального та невербального спілкування.
- Вміння слухати та розуміти інших людей.
- Уміння домовлятися та співпрацювати з іншими людьми.
- Уміння використовувати різні способи вирішення конфліктів.
- Уміння контролювати свої емоції та поведінку.
- Уміння дотримуватися правил етикету.

На основі запропонованих критеріїв можна виділити такі рівні сформованості соціально-емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості соціально-емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку

Рівень	Характеристика емоційної сфери	Комунікативні навички	Самооцінка та поведінка
Низький рівень	- Відчуває труднощі у вираженні та	- Має труднощі у спілкуванні з	- Самооцінка нестійка (завищена

	<p>регуляції емоцій.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Складно розуміє та співпереживає емоціям інших людей. 	<p>однолітками та дорослими.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Важко співпрацює, ділиться та поважає особистий простір інших. 	<p>або занижена).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Поведінка імпульсивна, нестійка. - Має уявлення про правила, але не завжди їх дотримується.
Середній рівень	<ul style="list-style-type: none"> - Вчиться виражати та регулювати емоції. - Починає розуміти та емпатувати іншим людям. 	<ul style="list-style-type: none"> - Прагне до спілкування з однолітками та дорослими. - Стає легше співпрацювати, ділитися та поважати простір інших. 	<ul style="list-style-type: none"> - Самооцінка більш стійка, формується під впливом думки інших. - Поведінка більш врівноважена. - Виконує правила поведінки в знайомих ситуаціях.
Високий рівень	<ul style="list-style-type: none"> - Вільно володіє своїми емоціями, вміє їх виражати та регулювати. - Легко розуміє та емпатує емоціям інших людей. 	<ul style="list-style-type: none"> - Легко спілкується з однолітками та дорослими. - Охоче співпрацює, ділиться, поважає особистий простір. 	<ul style="list-style-type: none"> - Самооцінка адекватна, прагне до самовираження. - Поведінка стабільна, позитивна. - Вміє самостійно вирішувати конфлікти, тактовна, ініціативна.

Ця таблиця дозволяє чітко порівняти відмінності між низьким, середнім та високим рівнями розвитку соціально-емоційної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Низький рівень: дитина відчуває труднощі у вираженні та регуляції своїх емоцій. Їй складно розуміти та емпатувати емоціям інших людей; дитина відчуває труднощі у спілкуванні з однолітками та дорослими. Їй складно співпрацювати, ділитися іграшками та поважати особистий простір інших. Самооцінка дитини нестійка, завищена або занижена. Поведінка дитини нестійка, імпульсивна. Їй складно вирішувати конфлікти мирним шляхом. Дитина має уявлення про правила поведінки, але не завжди їх дотримується.

Середній рівень: Дитина вчиться виражати та регулювати свої емоції. Їй стає доступним розуміння та емпатія до емоцій інших людей. Дитина прагне до спілкування з однолітками та дорослими. Їй стає легше співпрацювати, ділитися іграшками та поважати особистий простір інших. Самооцінка дитини більш стійка, вона починає оцінювати себе на основі думки інших людей. Поведінка дитини більш стійка, вона вчиться вирішувати конфлікти за допомогою дорослих. Дитина має уявлення про правила поведінки та виконує їх в звичній обстановці.

Високий рівень: Дитина вільно володіє своїми емоціями, вміє їх виражати та регулювати. Їй легко розуміти та емпатувати емоціям інших людей. Дитина легко спілкується з однолітками та дорослими. Їй подобається співпрацювати, ділитися іграшками та поважати особистий простір інших. Самооцінка дитини адекватна, вона прагне до самовираження в різних видах діяльності. Поведінка дитини стійко позитивно спрямована, вона вміє самостійно вирішувати конфлікти, домовлятися та встановлювати нові контакти. Дитина володіє різними формами та способами культурного поведінки, тактовна, охоче вступає в спілкування як у звичній, так і в новій ситуації.

Щоб визначити, якою мірою соціально-громадянський розвиток дитини виявляється в її діях у повсякденному житті, необхідно застосувати низку діагностичних методів, які включають як процедури спостереження, так і особливі ситуації. Для визначення ступеня соціально-громадянської компетентності використовуються методики, які виявляють особливості міжособистісних стосунків дітей, загальний рівень соціально-громадянських знань, самооцінку дітей, ступінь їх поступливості.

Проаналізуємо методики.

Методика «Подорожі в казку» (гра)

Мета: вивчення внутрішнього світу дитини, визначення ступеня довіри до дорослих.

З кожною дитиною навчання проводиться індивідуально.

Хід реалізації: педагог спонукає дитину брати участь у розповіді разом з улюбленою іграшкою: «З ким ми будемо подорожувати?». Відстежуючи хід розповіді, педагог може одночасно запитати: «Ви вірите, що вона налякана?» Давай допоможемо... До кого їй піти?» Звертається увага: Кому належала іграшка, ким вона стала? З ким ви дружили? Кого дитина шукає, на кого покладається, кому він довіряє, а кому не довіряє, від кого він тікає і чого насправді боїться, чи хтось ховається? У яких випадках вона шкодить, а в яких – на користь?

Критерії оцінки:

4 бали – високий рівень (дитина отримує задоволення від гри, легко спілкується з дорослими, «запрошує» до казки друзів і рідних, очікує підтримки у складних ситуаціях. Створює щасливий кінець історії). З оцінки можна зробити висновок (дитина охоче бере участь у створенні казки, пропонує цікавий сюжет із позитивним фіналом, де добро перемагає зло, «залучає» до неї близьких людей). створення розповіді).

3-2 бали - середній рівень (дитина включається в гру поступово, відчуває труднощі в ситуаціях, коли потрібно зробити вибір (примітивні дорослі, діти, позитивні і негативні герої), потребує допомоги дорослого,

комунікативні здібності недостатні, вони виявляють тривогу, а їхні дії примітивні).

1 бал - низький рейтинг (дитина відмовляється брати участь у грі, є ознаки тривожності, наявність занепокоєння).

Проаналізуємо результати дослідження соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку за вашою методикою «Подорожі в казку» у форматі експериментальної (ЕГ) та контрольної групи (КГ), за зразком, який ви надали для тривожності:

Таблиця 2.3

Результати діагностики рівня соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку в ЕГ

№	І.П. дитини	Методика «Подорожі в казку» (бали)	Рівень компетентності
1	Маргарита К.	3	середній
2	Назар Д.	2	низький
3	Кирило Щ.	2	низький
4	Максим К.	2	низький
5	Марія Н.	3	середній
6	Ангеліна П.	3	середній
7	Олексій Г.	4	високий
8	Аліса К.	4	високий
9	Макар Т.	3	середній
10	Тимофій Н.	2	низький

Рівень соціально-громадянської компетентності в ЕГ: високий – 2 (20%) дитини, середній – 4 (40%) дитини, низький – 4 (40%) дитини. Показники відображені на діаграмі (Рис. 2.1).

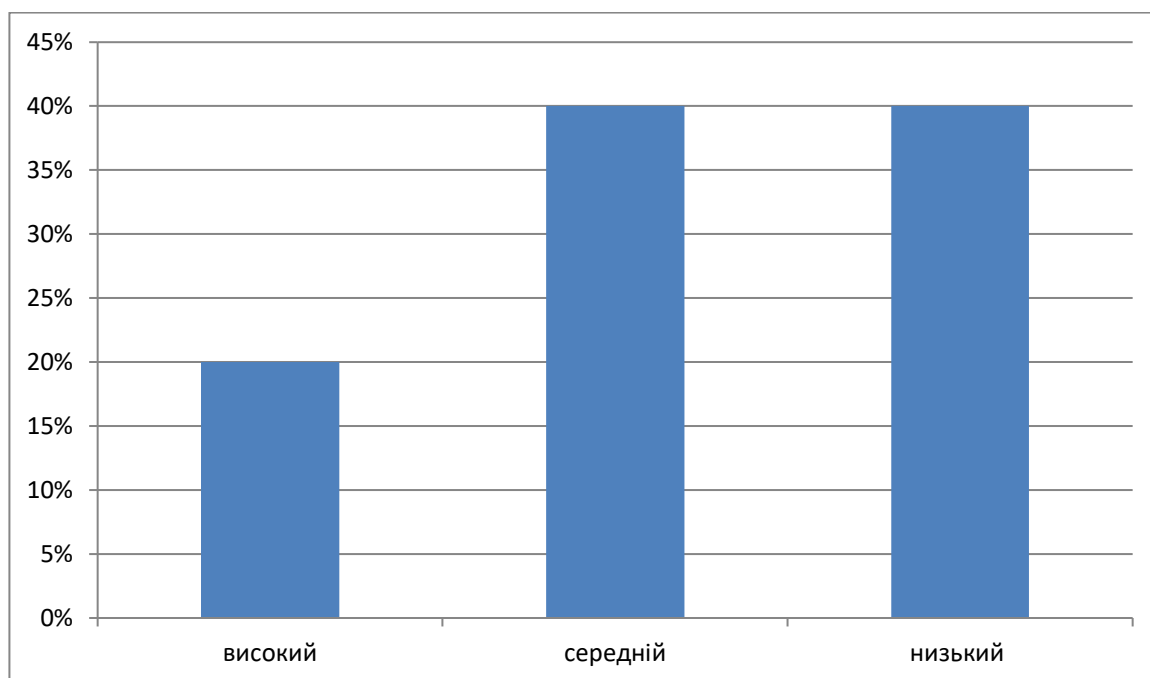


Рис. 2.1. Рівні соціально-громадянської компетентності у дітей ЕГ

Таблиця 2.4.

Результати діагностики рівня соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку в КГ

№	І.П. дитини	Методика «Подорожі в казку» (бали)	Рівень компетентності
1	Валерія Ч.	2	низький
2	Вадим П.	3	середній
3	Ростислав Д.	2	низький
4	Ангеліна В.	4	високий
5	Ксенія Б.	3	середній
6	Вікторія Л.	2	низький
7	Родіон Л.	4	високий
8	Мілана Ж.	4	високий
9	Олександр П.	3	середній
10	Максим Ж.	3	середній
11	Єгор Ц.	2	низький
12	Аделіна Д.	3	середній

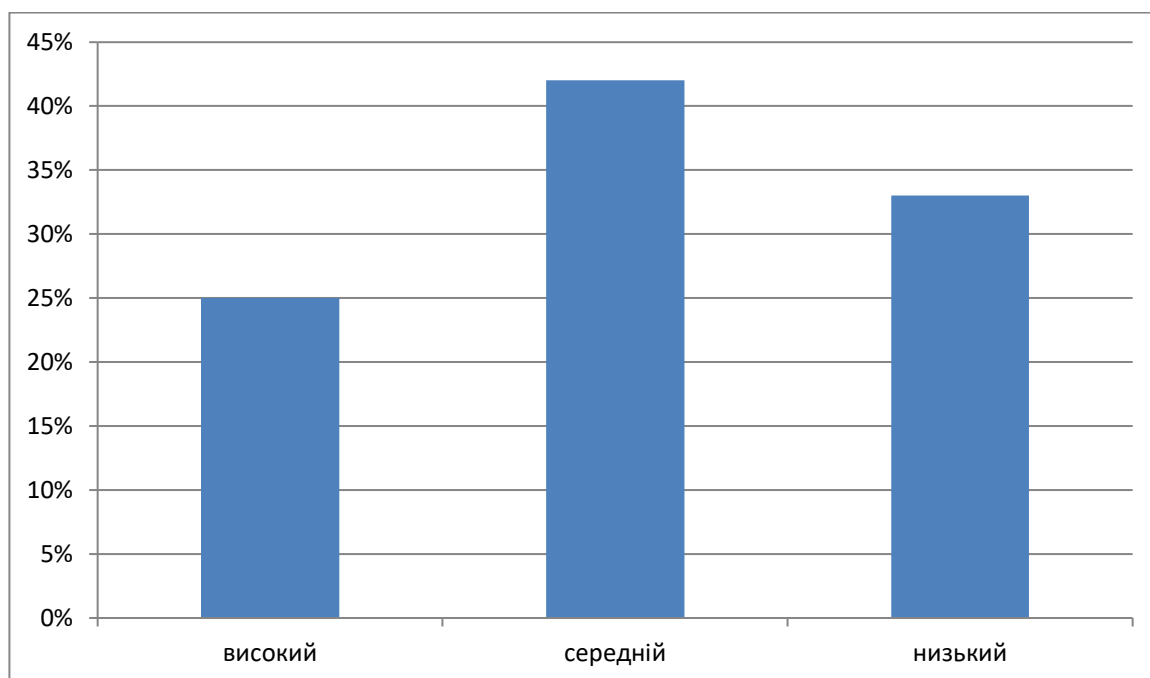


Рис. 2.2. Рівні соціально-громадянської компетентності у дітей КГ

Рівень соціально-громадянської компетентності в КГ: високий – 3 (25%) дитини, середній – 5 (42%) дитини, низький – 4 (33%) дитини. Показники відображені на діаграмі (Рис. 3.2).

Порівняння результатів показує, що після цілеспрямованого педагогічного впливу (ЕГ) відбувається помітне зростання кількості дітей із середнім і високим рівнем соціально-громадянської компетентності у порівнянні з КГ. Найбільші труднощі спостерігаються у дітей із низьким рівнем компетентності, які потребують додаткової підтримки у розвитку емоційної регуляції, комунікаційних навичок та умінь співпрацювати з іншими.

Найбільш характерні прояви у дітей старшого дошкільного віку:

✓ діти з високим рівнем компетентності активно включаються у гру, демонструють емпатію, легко співпрацюють, дотримуються правил поведінки.

✓ діти зі середнім рівнем потребують підтримки дорослих у складних соціальних ситуаціях, поступово вчаться регулювати емоції та взаємодіяти з іншими.

✓ діти з низьким рівнем виявляють труднощі у вираженні та контролі емоцій, нестійку поведінку та імпульсивність, ускладнену комунікацію з однолітками та дорослими.

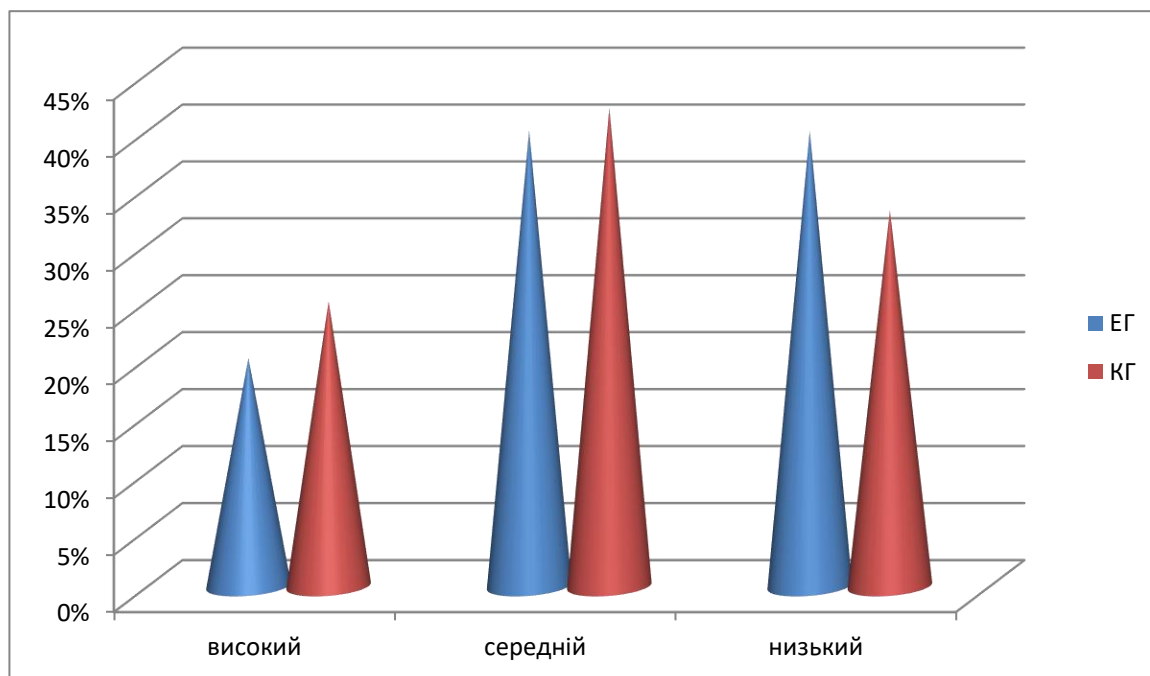


Рис. 2.3. Порівняння рівнів Рівні соціально-громадянської компетентності у дітей EG та KG

Отже, EG демонструє тенденцію до підвищення високого та середнього рівня компетентності завдяки застосуванню цілеспрямованих педагогічних умов. У KG діти переважно перебувають на середньому рівні без суттєвих змін, що свідчить про необхідність систематичної роботи для розвитку соціально-громадянських умінь. Найбільші труднощі у дітей обох груп спостерігаються у когнітивному компоненті, що потребує додаткової уваги до розвитку соціальної обізнаності та умінь аналізувати соціальні ситуації.

2.2. Реалізація педагогічних умов соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є одним із важливих завдань сучасної дошкільної освіти.

Враховуючи, що дошкільний вік є сензитивним періодом для становлення соціальних навичок та громадянських цінностей, необхідно створити оптимальні педагогічні умови, які сприятимуть ефективному розвитку цієї компетентності.

Однією з основних педагогічних умов є організація соціокультурного середовища, що моделює реальні соціальні відносини та сприяє формуванню у дітей уявлень про суспільство, його норми та цінності. Соціокультурне середовище дошкільного закладу має включати:

- **Предметно-розвивальне середовище**, що відображає реальні соціальні ситуації (куточки сім'ї, магазину, лікарні, пошти тощо).

- **Залучення дітей до культурних традицій суспільства** через проведення тематичних свят, екскурсій, знайомство з символами державності (прапор, герб, гімн).

- **Міжособистісну взаємодію** у процесі гри, навчання, виконання спільних завдань.

Формування соціокультурного середовища сприяє закріпленню у дітей уявлень про соціальні ролі, моральні норми, правила поведінки у суспільстві.

Не менш важливим чинником є створення сприятливого морально-психологічного клімату, який забезпечує емоційний комфорт дітей, відчуття довіри, взаємоповаги та підтримки. Для цього необхідно:

- Впроваджувати толерантну комунікацію між педагогами, вихованцями та батьками.

- Використовувати методи позитивного підкріплення (схвалення, заохочення).

- Виховувати у дітей емпатію, вміння вирішувати конфлікти мирним шляхом, розвивати навички активного слухання.

- Створювати ситуації успіху для кожної дитини, що сприяє розвитку самоповаги та впевненості у собі.

Позитивний психологічний клімат є основою для формування соціальних навичок та емоційного благополуччя дітей.

Для ефективного розвитку соціально-громадянської компетентності необхідно використовувати інтерактивні методи навчання, які сприяють активній участі дітей у пізнавальному процесі. До таких методів належать:

- **Сюжетно-рольові ігри** («Сім'я», «Лікарня», «Магазин» тощо), які дозволяють моделювати соціальні ситуації та навчати дітей основам комунікації.

- **Проектна діяльність**, що дає змогу вихованцям самостійно досліджувати певні соціальні явища та презентувати результати своєї роботи.

- **Дискусії та обговорення моральних дилем**, що допомагають дітям аналізувати різні точки зору, формувати власну громадянську позицію.

- **Робота в малих групах**, яка сприяє розвитку співпраці, взаємодопомоги, комунікативних навичок.

Застосування інтерактивних методів сприяє активному включенню дітей у процес соціального навчання та засвоєнню ними норм і правил суспільної взаємодії.

Важливою умовою формування соціально-громадянської компетентності є організація спільної діяльності, яка сприяє розвитку навичок співробітництва, взаємопідтримки, відповідальності. До таких форм діяльності належать:

- Колективні творчі проєкти (виготовлення стінгазет, колажів, виробів на соціально значущі теми).

- Волонтерські ініціативи, доступні для дітей дошкільного віку (допомога молодшим, участь у благодійних акціях).

- Театралізовані вистави з морально-етичним змістом.

- Участь у групових завданнях, що потребують взаємодії (спортивні ігри, екологічні акції, прибирання території).

Спільна діяльність формує у дітей відповідальність за результати колективної роботи, навчає їх узгоджувати свої дії з іншими.

Оскільки сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини, важливою умовою є активне залучення батьків до процесу виховання

соціально-громадянської компетентності. Форми співпраці з родинами можуть включати:

- Консультації та тренінги для батьків щодо соціального розвитку дітей.
- Організацію спільних заходів (сімейні дні, благодійні акції).
- Взаємодію педагогів з батьками у форматі відкритих занять, круглих столів.
- Надання рекомендацій щодо виховання соціально активної дитини в сім'ї.

Співпраця дошкільного закладу з батьками сприяє узгодженню виховних впливів та посиленню соціальної компетентності дітей.

Один з ефективних методів реалізації педагогічних умов – залучення дітей до соціальних практик, що дозволяють застосовувати набуті знання та навички у реальних життєвих ситуаціях. Це може включати:

- Участь у добродійних заходах (підготовка подарунків для ветеранів, догляд за рослинами у парках тощо).
- Ознайомлення з професіями через екскурсії та зустрічі з представниками різних професій.
- Виконання соціально корисних завдань (допомога одноліткам, догляд за молодшими дітьми).

Соціальні практики сприяють становленню у дітей активної громадянської позиції, виховують відповідальність та ініціативність.

Реалізація педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку передбачає створення соціокультурного середовища, сприятливого морально-психологічного клімату, використання інтерактивних методів навчання, організацію спільної діяльності, активну співпрацю з батьками та залучення дітей до соціальних практик. Комплексне впровадження цих умов сприятиме розвитку у дошкільників навичок комунікації, співпраці, емпатії, морально-етичних орієнтацій та активної соціальної позиції.

Конспекти занять вихователя з реалізації педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Заняття №1: «Я – частина суспільства»

Мета: формувати уявлення дітей про суспільство, розвивати навички спілкування та взаємодії з іншими.

Матеріали: ілюстрації із зображенням родини, друзів, громади, картки з емоціями, дзеркала.

Хід заняття:

1. **Бесіда «Хто мене оточує?»** Вихователь пропонує дітям розповісти, з ким вони спілкуються вдома, у дитсадку, на вулиці.
2. **Гра «Дзеркало»** Діти по черзі стають перед дзеркалом і висловлюють свою думку про себе: «Я добрий, я чуйний, я люблю допомагати».
3. **Рольова гра «Допоможемо другу»** Вихователь пропонує дітям уявити, що хтось із друзів засмучений. Діти знаходять способи підтримати його (обійняти, сказати щось приємне, запросити пограти).
4. **Підсумок:** Діти обговорюють, чому важливо бути частиною суспільства та підтримувати одне одного.

Заняття №2: «Правила дружби»

Мета: закріпити знання дітей про правила доброзичливого спілкування, розвивати емпатію та взаєморозуміння.

Матеріали: сюжетні картинки, м'яч, картки із зображенням добрих та поганих вчинків.

Хід заняття:

1. **Бесіда «Який справжній друг?»** Діти по черзі розповідають, якими якостями повинен володіти хороший друг.

2. **Гра «Передай м'яч»** Діти стають у коло, передають м'яч і називають добру рису друга.

3. **Сюжетна гра «Вчимося дружити»** Вихователь показує дітям зображення різних ситуацій (хтось допомагає другові, ділиться іграшкою, свариться, ображає) – діти пояснюють, чи правильно вчиняють персонажі.

4. **Підсумок:** Діти роблять висновки, які правила допомагають дружити.

Заняття №3: «Ми – одна команда»

Мета: навчати дітей працювати в колективі, розвивати комунікативні навички.

Матеріали: м'яч, мотузка, сюжетні картинки.

Хід заняття:

1. **Гра «Ми разом»** Діти стають у коло і, тримаючи мотузку, передають її один одному, утворюючи «павутинку дружби».

2. **Рухлива гра «Допоможи другу»** Діти виконують завдання парами: тримають один одного за руки та рухаються разом через перешкоди.

3. **Рольова гра «Командна робота»** Діти будують разом вежу з кубиків, вчаться домовлятися, розподіляти ролі.

4. **Підсумок:** Обговорюють, чому важливо працювати разом.

Заняття №4: «Моя країна – моя гордість»

Мета: виховання патріотичних почуттів, знайомство з символами держави.

Матеріали: прапор, герб, гімн, національні символи.

Хід заняття:

1. **Розповідь «Що означає бути громадянином?»** Діти дізнаються про свою країну, її символи.

2. **Гра «Збери прапор»** Діти складають прапор України з пазлів.

3. **Гра «Що означає цей символ?»** Вихователь показує герб, тризуб, калину, вінок – діти розповідають, що вони означають.
4. **Спільне виконання гімну** (в спрощеній формі).
5. **Підсумок:** Діти діляться, за що вони люблять свою країну.

Заняття №5: «Я – частина природи»

Мета: формувати екологічну свідомість, виховувати відповідальне ставлення до природи.

Матеріали: зображення природи, іграшкові тварини, сміттєві пакети, штучні квіти.

Хід заняття:

1. **Бесіда «Чому потрібно берегти природу?»** Діти розповідають, що вони знають про природу і як треба її захищати.
2. **Гра «Допоможемо природі»** Вихователь розкидає «сміття» – діти збирають його та сортують.
3. **Сюжетна гра «Врятуй ліс»** Вихователь розповідає історію про тваринок, яким потрібна допомога (поливати дерева, годувати птахів, не смітити).
4. **Підсумок:** Діти роблять висновок, що кожен може дбати про природу.

Аналіз запропонованих занять наведено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

№ заняття	Назва та мета	Основні методи та прийоми	Розвиток соціально-громадянської компетентності
Заняття №1	«Я – частина суспільства» Мета: формувати уявлення про	- Бесіда «Хто мене оточує?» - Гра «Дзеркало» - Рольова гра	- Розвиток самосвідомості та розуміння ролі в суспільстві.

	суспільство, розвивати навички взаємодії.	«Допоможемо другу»	- Формування емпатії та навичок підтримки інших.
Заняття №2	«Правила дружби» Мета: закріпити знання про правила доброзичливого спілкування.	- Бесіда «Який справжній друг?» - Гра «Передай м'яч» - Сюжетна гра «Вчимося дружити»	- Розвиток доброзичливого ставлення до інших. - Формування правил дружби, співпраці та взаємоповаги.
Заняття №3	«Ми – одна команда» Мета: навчати працювати в колективі, розвивати комунікативні навички.	- Гра «Ми разом» (павутинка дружби) - Рухлива гра «Допоможи другу» - Рольова гра «Командна робота»	- Розвиток уміння працювати в команді, домовлятися та розподіляти ролі. - Виховання відповідальності та підтримки в колективі.
Заняття №4	«Моя країна – моя гордість» Мета: виховання патріотизму, знайомство з державними символами.	- Розповідь «Що означає бути громадянином?» - Гра «Збери прапор» - Виконання гімну	- Формування патріотичних почуттів та національної ідентичності. - Ознайомлення з державними символами та їх значенням.
Заняття №5	«Я – частина природи» Мета: формувати екологічну	- Бесіда «Чому потрібно берегти природу?» - Гра «Допоможемо	- Розвиток екологічної свідомості та відповідального ставлення до природи.

	свідомість, відповідальність за природу.	природі» - Сюжетна гра «Врятуй ліс»	- Формування навичок практичної допомоги довкіллю (сортування сміття).
--	--	---	---

Отже, заняття комплексно розвивають ключові компоненти соціально-громадянської компетентності: комунікативні навички, емпатію, здатність працювати в команді, патріотизм та екологічну відповідальність. Використання ігрових методів (рольові, сюжетні та рухливі ігри) робить процес навчання цікавим і доступним для дітей. Кожне заняття має чітку структуру: вступна частина, активна діяльність і підсумок, що сприяє закріпленню знань і формуванню позитивних соціальних цінностей.

2.3. Аналіз перевірки ефективності педагогічних умов соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Соціально-громадянська компетентність є важливою складовою розвитку дитини старшого дошкільного віку. Вона проявляється у вмінні дитини взаємодіяти з оточуючими, регулювати власні емоції, дотримуватись соціальних норм і правил, проявляти емпатію та співпрацювати у групі. Для діагностики рівня соціально-громадянської компетентності використовуються спеціальні методики, які дозволяють оцінити як міжособистісні стосунки дитини, так і її емоційну регуляцію, самооцінку та поступливість. Однією з таких методик є гра «Подорожі в казку», яка дозволяє через сюжетну діяльність виявити внутрішній світ дитини та її ставлення до оточуючих.

Таблиця 2.6.

Результати діагностики рівня соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку в ЕГ

№	І.П. дитини	Бал	Рівень компетентності
1	Маргарита К.	4	високий
2	Назар Д.	3	середній
3	Кирило Щ.	3	середній
4	Максим К.	3	середній
5	Марія Н.	4	високий
6	Ангеліна П.	4	високий
7	Олексій Г.	4	високий
8	Аліса К.	4	високий
9	Макар Т.	4	високий
10	Тимофій Н.	3	середній

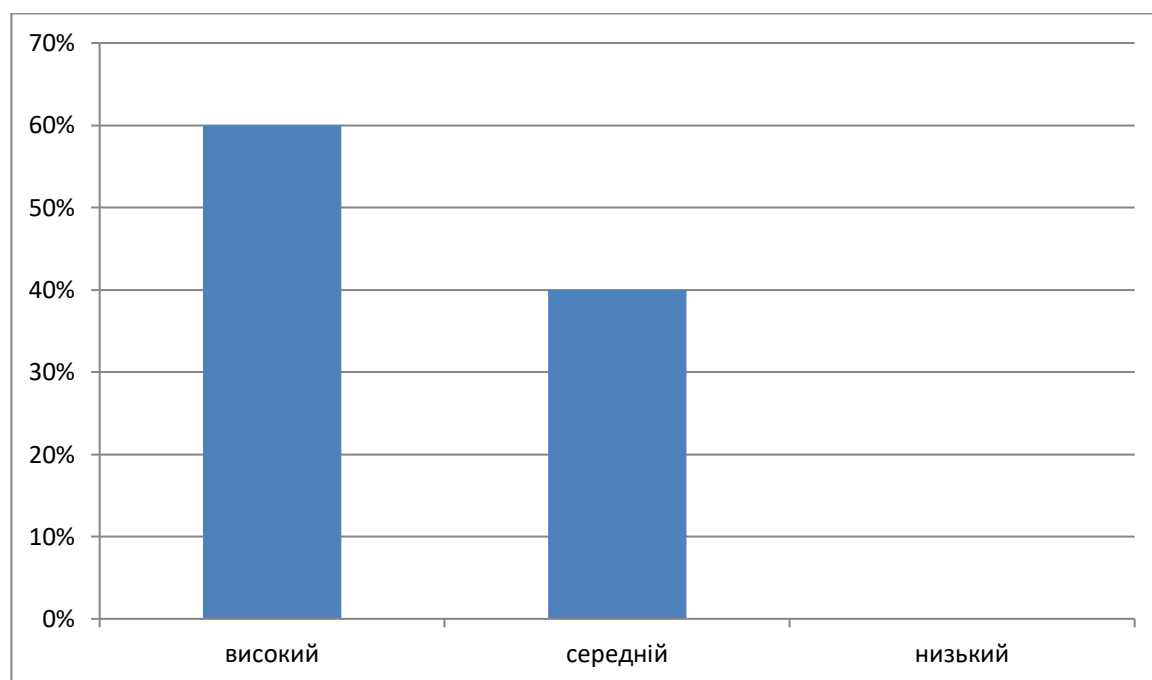


Рис. 2.5. Рівні соціально-громадянської компетентності у дітей ЕГ

Таблиця 2.7.

Результати діагностики рівня соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку в КГ

№	І.П. дитини	Бал	Рівень компетентності
1	Валерія Ч.	2	низький
2	Вадим П.	3	середній
3	Ростислав Д.	2	низький
4	Ангеліна В.	4	високий
5	Ксенія Б.	3	середній
6	Вікторія Л.	3	середній
7	Родіон Л.	4	високий
8	Мілана Ж.	4	високий
9	Олександр П.	3	середній
10	Максим Ж.	3	середній
11	Єгор Ц.	2	низький
12	Аделіна Д.	3	середній

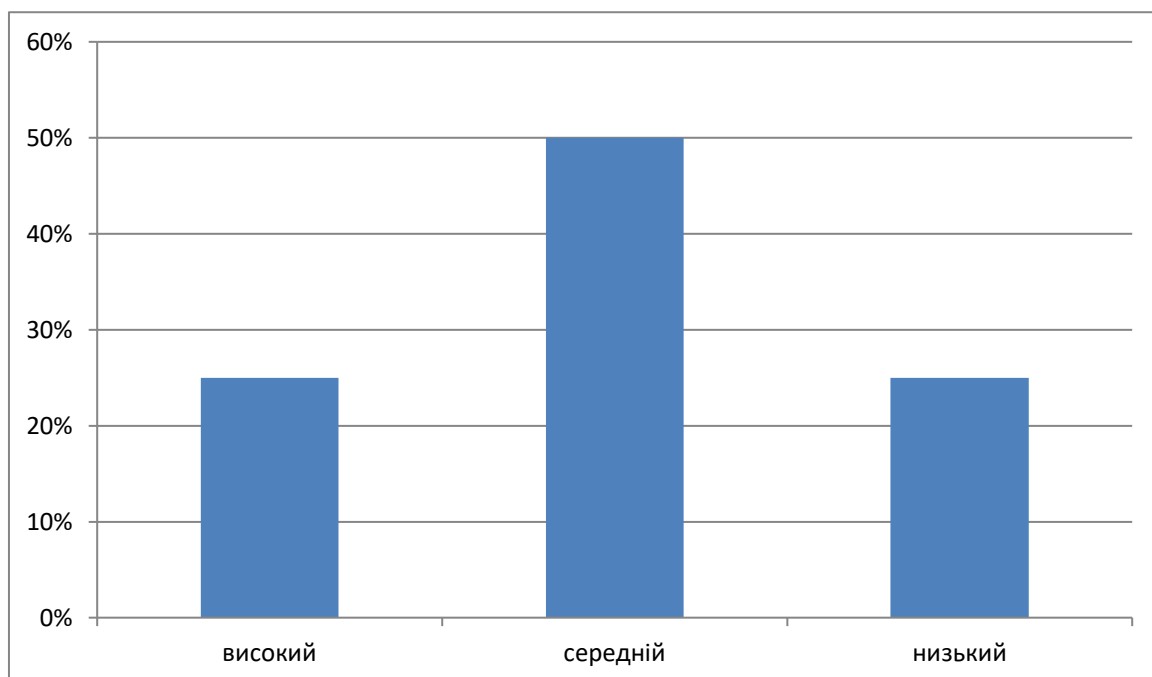


Рис. 2.6. Рівні соціально-громадянської компетентності у дітей КГ

Таблиця 2.8.

Порівняльний аналіз «до та після»

Група	До корекції (високий/середній/низький, %)	Після корекції (високий/середній/низький, %)
ЕГ	20 / 40 / 40	60 / 40 / 0
КГ	25 / 42 / 33	25 50 / 25

Експериментальна група: значне зростання дітей із високим рівнем соціально-громадянської компетентності та повне усунення низького рівня. Контрольна група: незначні зміни; показники залишаються на приблизно тому ж рівні.

Отже, цілеспрямована корекційна програма ефективно підвищує рівень соціально-громадянської компетентності старших дошкільників, особливо у дітей з початково низькими показниками. Контрольна група без систематичного педагогічного впливу не демонструє суттєвих змін.

Висновок до розділу 2.

Нами визначено рівні соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Проведена діагностика дозволила виділити три рівні соціально-громадянської компетентності: низький, середній та високий. Низький рівень характеризується труднощами у спілкуванні, нерозвиненістю емоційної чутливості та нестійкою поведінкою. Середній рівень відзначається частковою сформованістю навичок соціальної взаємодії, зростаючою здатністю до співпраці та емпатії. Високий рівень демонструє вільне володіння комунікативними навичками, здатність до самостійного вирішення конфліктів і стійку соціально відповідальну поведінку.

Впровадження комплексу педагогічних умов сприяло підвищенню рівня соціально-громадянської компетентності у дітей. Використання ігрових, комунікативних та інтерактивних методів (рольові та сюжетні ігри, групові завдання) виявилось ефективним для формування навичок взаємодії, співпраці та емоційної чутливості. Особливе значення мала систематичність та інтеграція завдань у різні види діяльності (ігрову, навчальну, комунікативну), що забезпечило цілісний підхід до формування компетентності. Аналіз результатів експерименту засвідчив, що діти, які брали участь у спеціально організованій роботі, демонструють вищий рівень соціальної активності, емпатії, комунікативних умінь та відповідальності у порівнянні з контрольною групою.

Експеримент підтвердив, що створення сприятливих педагогічних умов (емоційна підтримка, соціальні практики, формування цінностей) є необхідною передумовою успішного розвитку соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Запропоновані підходи сприяли не лише підвищенню рівня соціальної компетентності, а й розвитку моральних якостей, почуття відповідальності та патріотичних переконань.

ВИСНОВКИ

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що проблема формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку є актуальною у сучасній педагогічній науці. Вона охоплює комплекс знань, умінь і цінностей, які забезпечують соціальну адаптацію дитини та її готовність до активної взаємодії в суспільстві.

Визначено, що соціально-громадянська компетентність включає три ключові компоненти. Когнітивний компонент – знання про соціальні ролі, правила та норми поведінки, розуміння етичних цінностей. Мотиваційний компонент – позитивне ставлення до соціальних норм, бажання взаємодіяти та допомагати іншим, розуміння важливості соціальної відповідальності. Поведінковий компонент – уміння будувати комунікацію, співпрацювати, вирішувати конфлікти та дотримуватися соціальних норм у різних ситуаціях.

Дослідження показують, що успішне формування соціально-громадянської компетентності залежить від сприятливого соціального середовища, організованої педагогічної діяльності та активної участі дітей у соціально значущих ситуаціях.

Порівняльний аналіз підходів до проблеми вказує на те, що найефективнішими методами розвитку соціально-громадянських якостей є: ігрові методи (рольові, сюжетно-рольові ігри); проєктна діяльність, яка залучає дітей до суспільно корисної активності; соціальні практики, що формують у дітей відповідальне ставлення до громади та довкілля.

Дослідження вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку вказує на суттєві зміни у когнітивній, емоційно-вольовій та соціальній сферах, які є важливими для формування соціально-громадянської компетентності. Діти цього віку активно розширюють свій пізнавальний досвід, здатні аналізувати соціальні ситуації, розрізняти морально-етичні категорії. Розвивається здатність до рефлексії, що дозволяє дитині оцінювати власну поведінку та поведінку інших. Діти старшого дошкільного віку

демонструють підвищену емоційну чутливість та здатність до емпатії – розуміння та співпереживання почуттям інших. Формується самоконтроль, що дає змогу регулювати власні емоції, зокрема у складних соціальних ситуаціях. Діти прагнуть бути частиною групи, активно включаються у колективну діяльність, вчаться співпрацювати, домовлятися, дотримуватися спільних правил. Розвивається усвідомлення соціальних ролей (член родини, друг, громадянин), що є основою для формування відповідального ставлення до суспільства. Психолого-фізіологічні особливості цього віку створюють сприятливі умови для цілеспрямованої роботи над формуванням соціально-громадянської компетентності.

Визначено, що ефективне формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку залежить від спеціально організованих педагогічних умов. До основних педагогічних умов належать:

- Створення соціально значущих ситуацій: Включення дітей у ситуації, які моделюють реальні соціальні відносини, дозволяє формувати досвід соціальної взаємодії та відповідальності.
- Розвиток комунікативних навичок: Систематична робота над формуванням здатності домовлятися, вирішувати конфлікти мирним шляхом та підтримувати дружні стосунки.
- Формування морально-етичних цінностей: Забезпечення умов для обговорення моральних норм та правил, створення прикладів позитивної соціальної поведінки.
- Ігрові та інтерактивні методи навчання: Використання сюжетно-рольових ігор, групових проєктів, ситуаційних завдань та соціальних вправ, які сприяють розвитку соціальної активності та громадянської позиції.
- Співпраця з батьками: Важливим чинником є залучення батьків до процесу формування соціально-громадянської компетентності шляхом організації спільних заходів та інтерактивних занять.

Доведено, що цілеспрямована реалізація педагогічних умов сприяє: розвитку у дітей відповідального ставлення до суспільства та довкілля; підвищенню рівня соціальної адаптації та здатності до конструктивної взаємодії; формуванню активної громадянської позиції, що є основою для подальшої соціалізації дитини.

Розгляд теоретичних основ формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку дозволив визначити ключові компоненти, психолого-фізіологічні передумови та педагогічні умови, які забезпечують її ефективне формування. Науково-обґрунтовані підходи та методи, орієнтовані на активну соціалізацію дітей, мають вирішальне значення для підготовки дитини до життя у суспільстві та формування відповідальної громадянської позиції.

Більшість дітей мають високий та середній рівень соціально-громадянської компетентності, що свідчить про ефективність педагогічного впливу та цілеспрямованої роботи з розвитку соціальних навичок. Найбільші труднощі виникають у сфері когнітивного компоненту, що вказує на необхідність посилення роботи з розвитку соціальної обізнаності, аналізу ситуацій та застосування знань на практиці. Мотиваційний компонент є найбільш розвиненим, що свідчить про успішне формування у дітей бажання допомагати іншим, співпереживати та діяти відповідально в соціальних ситуаціях. Діти з низьким рівнем компетентності потребують індивідуальної підтримки, спрямованої на розвиток емоційного інтелекту, комунікативних умінь та навичок регуляції поведінки.

Результати підтверджують, що цілеспрямована реалізація педагогічних умов сприяє підвищенню рівня соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Отримані дані можуть бути використані для розробки корекційно-розвивальних програм та вдосконалення педагогічних підходів до формування соціальних навичок у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амацьєва О. Використання театралізованих ігор у корекційній роботі з дітьми старшого дошкільного віку. *Ціннісні пріоритети у XXI ст. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Луганськ : Альма-матер, 2003. С. 93–96.
2. Амацьєва О. Формування базових якостей особистості як складова розвитку життєвої компетентності дошкільника. *Матеріали наукової конференції СДПУ*. Слов'янськ, 2008. С. 3–6.
3. Андрейчик О. Організація співпраці дошкільного навчального закладу і сім'ї з формування самостійності дітей у трудовій діяльності. *Вісник Інституту розвитку дитини (додаток)*. 2011. Вип. 2. С. 15–22.
4. Артемова Л. Вчися, граючись. Навколишній світ у дидактичних іграх дошкільнят. Київ : Томіріс, 1995. 112 с.
5. Артемова Л. Моделі структур дидактичної гри та ігрових стосунків. *Дошкільне виховання*. 2005. № 4. С. 6–7.
6. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/11/10/proekt-bazovyy-komponent-doshkilnoyi-osvity_1.pdf
7. Бєх І. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 342 с.
8. Бєх І. Цінності як ядро особистості. Цінності освіти і виховання. Київ, 1997. С. 8–11.
9. Бірта Г., Бургу Г. Методологія і організація наукових досліджень. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
10. Богуш А. Шляхи наступності та перспективності в роботі дошкільних закладів та початкової школи. *Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*: у 6 кн. Чернівці, 1996. Кн. 3. С. 3–5.

11. Боднар А., Макаренко Н. Шляхи формування пізнавального інтересу особистості в процесі професійного самовизначення. *Наукові записки НаУКМА*, 2014. С. 32–37.
12. Борисова З. Проблема гри в педагогічній теорії : до 100-річчя від дня народження Рози Жуковської. *Дошкільне виховання*. 2005. № 12. С. 6–7.
13. Букатов В. Педагогічні таїнства дидактичних ігор. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2004. 128 с.
14. Бурова А. Боротьба дитини за самостійність : як уникнути конфліктів. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2009. № 12 (13). С. 65–66.
15. Бурова А. Гра – ефективний засіб виховання самостійності дітей дошкільного віку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 5. С. 17–27.
16. Бурова А. Організація ігрової діяльності дітей : роль вихователя-методиста. *Дошкільне виховання*. 2011. № 8. С. 17–19.
17. Варій М. Психологія. Київ: Центр учбової літератури. 2007. 288 с.
18. Видра О. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 112 с.
19. Вікова і педагогічна психологія / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2009. 400 с.
20. Вікова та педагогічна психологія / ред. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
21. Гавриш Н. Інтегровані заняття у дитячому садку. Київ, 2013. 128 с.
22. Гайдардинська Л. Вчимося грамоти. *Дошкільне виховання*. 1990. № 11. С. 14–15.
23. Головань Т. Пізнавальний інтерес як чинник підвищення ефективності процесу навчання. *Рідна школа*, 2004. № 6. С. 15–17.
24. Григоренко Г. Іграшка як засіб виховання дітей дошкільного віку. Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у 2013–2014

навчальному році : у 3 ч. / уряд. Л. В. Батліна. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. Ч. III. С. 126–135.

25. Гурковська Т. Новачок у дитячому садку: Київ :Шк. світ, 2008. 112 с.

26. Денисюк А. Психологічні особливості взаємодії уяви і розуміння. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. 1998. № 9. С. 36–39.

27. Дитина :Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. наук. кер. проекту: О. В. Проскура та ін. Київ. 2016. 304 с.

28. Діти раннього віку та гра / уряд. Л. Гураш, Т. Науменко. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.

29. Дуткевич Т. Дитяча психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 391 с.

30. Заброцький М. Вікова психологія. Київ : МАУП, 1998. 92 с.

31. Зайченко В. Л. Педагогіка. Чернігів, 2003. 526 с.

32. Захарова Н. Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2007. 20 с.

33. Ігнатова О. Виховуємо самостійність. Теоретико-методичні проблеми виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів. Київ : ІПВ АПН України, 2000. С. 83–92.

34. Калініна Л. Використання гри у процесі підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2012. С. 147–150.

35. Карасьова К. Самодіяльні ігри дитини. Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с.

36. Карасьова К., Піроженко Т. Світ дитячої гри. Київ : Шкільний світ, 2010. 128 с.

37. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). Київ : Освіта, 1998. 255 с.

38. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/app/media/2018/01/184>. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
39. Кузьменко В. Зміст та організація роботи психолога дошкільного закладу: Методичні матеріали. Київ: Навчальні посібники, 1997. 40 с.
40. Кутішенко В. Вікова та педагогічна психологія: Курс лекцій. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
41. Кучер О. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. канд. пед. наук. К., 2014. 252 с.
42. Лемещук М. Педагогічні умови соціалізації старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в дошкільних навчальних закладах. Дис. канд. пед. наук. Київ, 2017. 180 с.
43. Мельник Н. Цінності громадянської компетентності як базові у професійній підготовці майбутніх вихователів. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2018. Вип. 2. С. 3–10.
44. Павелків Р. Дитяча психологія. Київ: Академія, 2008. 432 с.
45. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. №23. С. 18–20.
46. Поніманська Т. Дитина і соціум. *Дошкільне виховання*. 2004. № 8. С. 4–8.
47. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
48. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
49. Рогальська І. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. Дис. д-ра пед. наук. Луганськ. 2009. 400 с.
50. Руденко А. Організаційно-методичні умови формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. In

The XIII International Science Conference «Perspectives of development of science and practice» (December 14–17, 2021, Prague, Czech Republic). 626 p.

51. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Київ: Акадсмвидав, 2005. 360 с.
52. Скрипченко О. Довідник з педагогіки і психології. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова 2000. 216 с.
53. Столяренко О. Психологія особистості. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
54. Тарабасова Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника. Дніпропетровськ, 2016. 30 с.
55. Теплюк С. Посмішка малюка в період адаптації. *Дошкільне виховання*. 2006. № 3. С. 29–35.
56. Фіцула М. Педагогіка. Київ : Академія, 2002. 528 с.
57. Diković M., Zečević M. Children and youth's acquisition of the civic competence: a comparative analysis of the Republic of Croatia and England. *Economic research-Ekonomska istraživanja*. 2020. Vol. 33(1). P. 1222–1239.
58. Krasteva N. Social and civic skills of 5-7-year-old children in the “surrounding world”. *Turquoise International Journal of Educational Research and Social Studies*. 2020. Vol. 2. No 2. P. 1–11.
59. Mickovska-Raleva A. Civic Education for Democratic Citizens: To What Extent Do Civic Education Curricula and Textbooks Establish Foundations for Developing Active Citizens in the Republic of Macedonia? *Journal of Social Science Education*. 2019. Vol. 18. No. 3. P. 108–126.
60. Nychkalo N. “New Ukrainian school”: the present and the view to the future. *LABOR et EDUCATIO*. 2017. Vol. 5, 89–106.
61. Petrova S. Bulgarian Civic and Citizenship Education in Transition. *Influences of the IEA Civic and Citizenship Education Studies*. Springer: Cham, 2021. P. 13–23.
62. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key Competences for Lifelong Learning (2006/962/EC).

Official Journal of the European Union 30.12.2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018>

63. Suduc A. M., Bîzoi M., Gorghiu G. Sustainable development in *Romania in pre-school and primary education. Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 116. P. 1187–1192.